

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

(Prof. Dr. Muhammed Nur DOĞAN Armağan Sayısı)

E-ISSN: 2651-3013

DOI Number:

Cilt: 2 Sayı: 1 Şubat 2019

ss. 377-424

Makalenin Geliş

Tarihi

12/02/2019

Makalenin

Kabul Tarihi

22/02/2019

Yayın Tarihi

28/02/2019

COĞRAFYANIN *BÂKÎ DİVAN*'NA AKSİ: ÜLKE VE BÖLGE ADLARI

Osman KUFACI*

ÖZET

Edebiyat ile bilim, insan yaşamı konusunda kesişmektedir. Her ikisinin de konusu ve yönelim alanı insan ve toplumdur. Bu sebeple her iki alan birbirinin verilerinden ve birbirinden istifade etme yoluna gitmiştir. Bir romanda, öyküde, oyunda insanı ele alan, insana ışık tutan, insanı iyiye, doğruya, güzele götüren yazar, inandırıcılığını sağlayabilmek için bilimin verilerinden yararlanacaktır, yararlanmalıdır. Bu, düşsel edebi eserler için de geçerlidir.

Edebi metinler, bize, şairin içerisinde bulunduğu sanat anlayışı, psikolojisi, örf, âdet, gelenek ve toplum içerisinde akseden olaylardan bazı ipuçları sunarlar. Bu bağlamda coğrafya şairin hayatında önemli bir yere ve etkiye sahiptir. En başta coğrafya, şairin hayatını şekillendiren ve ona etki eden temel etkenlerden biri olarak göze çarpar. Bu sebeple dış dünyayı kurmacanın verdiği imkânlarla sanatla buluşturan şairler coğrafyaya ait unsurları eserlerinde ele almışlardır. Bu yüzden coğrafyanın *Bâkî Divanı*'na aksini ülke ve bölge adları bağlamında inceledik. Bu inceleme yapılırken ülke ve bölgenin coğrafi konumu, tarihi ve özellikleri hakkında kısa bir bilgi verildi. Yer adları ile ilgili tarihi bir olaya atıfta bulunulduğunda bu tarihi olay ile ilgili bilgi verme yoluna gidildi. Böylece şairimizin yer adlarını hangi bakış açısıyla ele aldığını farklı disiplinlerden de yararlanarak ortaya koyduk. Bu çalışma, divan şairinin büyük şairlerinden *Bâkî*'nin ülke ve bölge adları karşısındaki konumunu, tahayyül ve

* Dr. Öğr. Üyesi. Sinop Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Esk, Türk Edebiyatı A.B.D. osmankufaci@hotmail.com ORCID: 0000-0002-8505-6518

tasarruflarını belirlemesi bakımından önemlidir. Makale, konu ile ilgili yapılacak daha genel çalışmalara veri sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bâkî Divanı, Ülke ve Bölge Adları, Coğrafya, Tarih.

THE REFLECTION OF GEOGRAPHY INTO BAKİ'S DİVAN: THE NAMES OF THE COUNTRY AND THE REGION

ABSTRACT

Literature and science are intersecting about human life. The subject and orientation of both are human and society. For this reason, both areas have benefited from each other's data and each other. In a novel, in the story, in the game that takes care of people, sheds light on people, who leads to the good, true, beautiful to ensure that the credibility of the data will benefit from science, should benefit. This is also true for imaginary literary works.

Literary texts give us some clues about the art conception the poet is in, the psychology of the poet, custom, folk, tradition, and reflecting events within the community. In this context, geography has an important role and influence in the life of the poet. Most importantly, the geography that shapes and influences the life of the poet draws attention as one of the main factors. For this reason, the poets who joined the outside world with the art with the help of the opportunities provided by the fiction dealt with elements of geography in their works. Therefore, it was examined the reflection of the geography into *Baki's Divan* in the context of country and regional names. While this review was being done, brief information was given about the geographical location, history, and the characteristics of the country and region. When referring to a historical event related to locational names, information was given about this historical event. Thus, by using different disciplines, it was presented how the poet dealt with the names of the place. This study is important in terms of determining the attitude, imagination, and disposition of Baki, one of the great poets of Divan poetry, about the names of the country and the region. The article will provide data to more general studies on the subject.

Keywords: Baki's Divan, Country and Region Names, Geography, History.

GİRİŞ

Yaratılışından itibaren estetik bir anlayışa sahip olan ve "ahsen-i takvim" üzere yaratılan insanoğlu güzeli ve güzelliği arama gayreti içerisinde olmuştur. Bu bağlamda insanoğlu idealize ettiği güzelliği güzel sanatlar aracılığıyla ortaya koymuş ve yansıtmıştır.

Güzel sanatların bir şubesi olan edebiyat ile bütün bilim dalları insan yaşamı konusunda kesişmektedir. Her ikisinin de konusu ve yönelim alanı insan ve toplumdur. Bu sebeple her iki alan da birbirinin verilerinden ve birbirinden istifade etme yoluna gitmiştir. Bir romanda, öyküde, oyunda insanı ele alan, insana ışık tutan, insanı iyiye, doğruya, güzele götüren yazar inandırıcılığını sağlayabilmek için bilimin verilerinden yararlanacaktır, yararlanmalıdır. Bu düşsel edebi eserler için de geçerlidir.

Ancak edebi eser meydana getiren sanatçı dış dünyadaki gerçekliği (doğal gerçeklik) eserinde olduğu gibi aktarmaz. Sanatçı bu gerçekliği kendi iç dünyasında değiştirip dönüştürüp kurmaca bir gerçeklik haline getirir. Edebi eserler ile bilimsel eserlerin yazılış amaçları birbirinden farklıdır. Edebi eserler estetik bir zevk vermek, bilimsel metinler ise bilgi vermek amacıyla kaleme alınır. Buna mukabil edebi eserlerde bilim dallarına ait veriler, bulgular kullanılabilir. Edebi eser, her türlü insan etkinliğinden faydalanır. Edebi eser, bu bilim dallarındaki verileri olduğu gibi muhatabına sunmamalı, bünyesinde bu bilgileri eritmelidir. Bilim dallarındaki veriler edebi eserdeki gerçekliği sağlayacaktır.

Bir edebi eser inşa edilirken işlenen konuya uygun bilim dalı ya da bilim dallarından yararlanabilir. Bu işlenen konunun gerçekçiliğini sağlamak ve tam manasıyla eksiksiz ele alınması için gereklidir. Bu durum edebiyatın diğer bilim dallarından yararlanması zorunluluğunu doğurmuştur. İnsan ile ilişkili olmaları coğrafya ve edebiyatın kesişim noktasıdır. Coğrafya ve insan arasındaki ilişki, coğrafya ve edebiyat ilişkisinde olduğu gibi karşılıklıdır ve böylece edebi eserlere yansır. Coğrafya, elbette ki insan yaşamını belirlemektedir, fakat insanlar da onu şekillendirmekte ve anlamlandırmaktadır. Bir başka deyişle, insanda coğrafya, coğrafyada da insan dokunuşunu görmek ve hissetmek mümkündür. Coğrafyanın insan yaşamı ile iç içe oluşu insan zihninin coğrafyaya olan gereksiniminde görülür. Duygu ve düşüncelerimizi tasavvur eder, rüyalarımızı hep bir coğrafyada görürüz. Coğrafya, insan için bir sahne, çerçeve işlevi görür. Bilincimiz coğrafyaya akar, onunla ifade bulur, anlamlanır. Edebiyat da insanı çeşitli yönleriyle anlatır ve gösterirken fiziksel, toplumsal ya da duygusal coğrafyadan yararlanma tekniğine başvurur (Vurmay, 2010: 209). Coğrafya, en az tarih kadar milletlerin hayatında rol oynamıştır. Tarih için şüphesiz ki bir coğrafyaya ihtiyaç vardır, coğrafya olmadan kesinlikle tarih olmaz. Edebiyat bir tarih ve coğrafya içinde meydana gelir. Bu sebeptendir ki tarihin yanı sıra edebiyatı iyi anlamının bir yolu da coğrafyanın içinden geçiyor. Coğrafyanın edebiyat üzerindeki etkisi, edebiyat araştırmalarında coğrafyaya da yeterince

yer vermenin zorunluluğunu ortaya koyuyor (Aktaş, 2012: 3). Yukarıdaki cümleden olmak üzere, *Bâkî Divanı*'nda bu etki rahatlıkla görülebilir.

Hyppolyte Taine; coğrafyanın sanatçının ve sanat eserinin üzerindeki etkisini şöyle açıklıyor: “Güneyde bulunan bir memleketten hareket ederek kuzeye doğru çıkarsanız, bir bölgeye gelince bir çeşit değişik ekinin ve bir çeşit değişik bitkinin başladığını görürsünüz: İlk sarısabır otu ve portakal ağacı, biraz daha sonra zeytin ağacı, sonunda liken ve yosun. Her bölgenin kendine öz ekini ve bitkileri vardır; her ikisi de bölgenin sonunda biter; her ikisi de ona bağlıdır. Varlıklarının şartı odur; bulunması veya bulunmamasıyla onların görünmesini veya görünmemesini gerektiren odur. Böyle olunca, bölge bir sıcaklık ve nem derecesi değil de nedir? Değişmeleriyle şu veya bu bitki türünü nasıl meydana getiren fiziksel bir sıcaklık derecesi varsa, öylece değişmeleriyle şu veya bu sanat türünü meydana getiren bir manevi sıcaklık derecesi vardır... İnsanın fikir ürünleri de, tabiat ürünleri gibi, içinde buldukları çevre ile açıklanırlar.” (Yetkin, 1972, 196'dan naklen; (Aktaş, 2012: 14) Coğrafya ile edebiyat ilişkisi uzun zamandır çözülememiş bir denklemdir (Aktaş, 2012: 14). Bu denklemin çözülmesi ancak edebiyat mahsullerinde coğrafyaya dair yapılacak araştırmalarla mümkün olacaktır.

Hyppolyte Taine'in görüşlerinden hareket eden Hüseyin Cahit, fikir kavramını tohuma benzetir. Tohumun havaya, suya, güneşe, toprağa ihtiyacı olduğu gibi bir fikrin de tam bir şekil ve muhteva kazanabilmesi için çevresinde bulunan fikirlerin yardımına muhtaçtır. İnsanın dost ve arkadaşlarının, sevdiklerinin söz ve telkinleri, halkın ilgi ve rağbeti sanatçıya tesir eder. İşte bu sanatçıyı yetiştiren ve sanat eserinin ortaya çıkmasını sağlayan en önemli etken çevredir/coğrafyadır (Hüseyin Cahit'ten naklen; Aktaş, 2012: 14).

Divan şairinin şiir dünyasında, yer adları, farklı anlamlara ve tasavvurlara kapı açması bakımından önemli bir yere sahiptir. Yer adlarının tespiti ve şiirlerde nasıl kullanıldığının incelenmesi, Divan şairlerinin ortak şiir malzemesini nasıl kullandıklarını göstermesi dolayısıyla önem arz eder. Divanlar incelendiğinde şairler tarafından yer adlarının kullanımında, şu iki durumu görmekteyiz: Bunlardan ilki, Ka'be, Rum, Çin, Maçın, Hıta, Şam, Hind, Yemen, Mısır, vs. gibi geleneğin şaire sunduğu, etrafında ortak hayal dünyası teşekkül etmiş olan yer adları; diğeri ise, şairin bizzat yaşadığı, gezdiği, gördüğü yerlerdir. Özellikle geleneğin hazır şekilde sunduğunun dışındaki yer adlarını kullanması, edebiyat tarihi açısından; şairlerin şiir gücü ve muhayyilesinin genişliğini göstermesi açısından önemli bir yere sahiptir

(Turan, 2009: 135-136). Bu perspektifte divan şairinin coğrafyayı ne şekilde, hangi tasavvurlarla ve tasarruflarla ele aldığına dair araştırmaların arttığı gözlemlenmektedir.¹ Divan şairinin mekâna, şehre ve ülkeye bakışı günümüz okuyucusuna coğrafî, tarihî, sosyal ve kültürel yönlerden çok kıymetli bilgiler sunabilir. Şair gözünün gördüğü bir ayrıntı, şairin ifade ettiği bir husus bazen bir bilinmezi aydınlatabilir. Fakat bunun edebiyata/araştırmacısına malzeme olması şairin neyi ele aldığına yanı sıra nasıl işlediğinin de bir değer ifade etmesinden kaynaklanmaktadır.

Bu noktada şairin dile hâkimiyeti, hayal-hakikat düzleminde dili kullanma becerisi önem kazanır. Şair, coğrafya üzerinde ne gibi tasarruflarda/tasavvurlarda bulunmuştur, onu nasıl görmüş, nasıl işlemiş, nasıl sunmuştur? Şair coğrafyayı gerçekçi gözle mi yorumlamış, dekoratif amaçla mı kullanmıştır? Şairin coğrafyaya dair söylediklerinin ne kadar coğrafyanın kendisine, ne kadar şairin zihnindeki ve muhayyilesindeki coğrafya algısına aittir? Şairin coğrafyası şahsi midir, genel midir? Şair nükte yahut söz oyunu yapmak arzusunda mıdır? Yoksa coğrafyanın çağrışımlarından mı istifade etmek istemektedir? Bu ve benzeri soruların cevapları en az mekân-şair arasındaki ilişki kadar önem arz eder (Kaplan, 2016:122-123). Coğrafyanın şairler üzerindeki etkisine binaen bu makalede; *Acem, Azerbaycan, Bedahşan, Berberistan, Çin, Frengistan, Galata, Gilân, Habeş, Harem, Hicaz, Hindistan, Horasan, Hitâ ve Hutên, Irak, İran, Kâfiristan, Karabağ, Ken'an, Kırm, Mâçîn, Mısır, Osmanlı Ülkesi, Rûm, Türkistan, Üngürüs* olmak üzere yirmi altı başlık altında ülke ve bölge adlarının *Bâkî Divanı*'na aksini ele alacağız.²

¹ Divan şiirinde coğrafyaya dair çalışmaların bibliyografyası için şu çalışmaya bakılabilir: (bkz. Turan, Selami; Çetin, Kamile: 2018). Bu çalışmada yer almayan aşağıya kaydettiğimiz kaynaklar da divan şiirinin coğrafyası ile ilgili çalışmalar arasındadır: Aslan, Murat (2018), "Divan Şiirinde Keşmir" *Asya Studies-Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar*, S. 4, Summer, s. 1-14; Aydemir, Yaşar (2007). "Şiir Aynasında Halep", *Ekev Akademi Dergisi*, S. 31, s. 179-190; Elbir, Bilal; Kahve, Merve Yorulmaz, (Güz/2017) "Şeyhülislam Yahya Divanında Yer Adlarının Kullanımına Dair", *EKEV Akademi Dergisi*, S. 72, s. 31-50; Elbir, Bilal; Kahve, Merve Yorulmaz, (Güz/2017), "Sünbülzade Vehbi Divanı'nda Yer Adlarının Kullanımı", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 4, S. 13, s. 508-534; Kartal, Ahmet (2014). "Klasik Türk Şairinin Dilinden "Haleb"", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi-Prof. Dr. Orhan Bilgin Armağan Sayısı-*, 12/2, s. 77-92; Yıldız Yıldırım, Sümeyye (2016), "16. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Suriye Toprakları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)*, C. 9, S. 44, s. 294-312.

² Çalışmada coğrafyanın *Bâkî Divanı*'na aksî, ülke ve bölge adları bağlamında sınırlandırıldı. Bir semt adı olan "Galata" da bölge adı çerçevesinde değerlendirildi. Yayım aşamasında olan başka bir araştırmada ise şehir adları ele alındı.

Bâkî Divanı'nda Ülke Ve Bölge Adları

1. Acem

Bu isim Araplar tarafından Arap olmayan kavimlere ad olarak verilmişse de çoğunlukla da Asya'da bulunan ve vaktiyle İran devletinin yani Keyâniyân ve sonra Sâsâniyân devletinin hükmü altında olan kavimler kastedilir (Şemseddin Sami, 1894: 3133). *Divan*'da³ "Acem" kelimesinin beş kez geçtiği görülür. Bunlardan sadece birisinde (K. 6/16) "Acem" kelimesi ile "Fars milletinden olan" kastedilmiştir:

Şâd-mân olsun Acemler gözleri aydın yine

Mîr Haydar nûr-ı çeşm-i husrev-i İrân gelür (K. 6/16)

"Acemlerin gözleri aydın yine. Mutlu olsunlar. İran padişahının oğlu Mîr Haydar geliyor."

Muhatabın övgüsü mevzusunda şairlerin yetersiz kalacağına iddia edildiği beyitte "Acem ülkesi", İran'ın büyük şairi Melikü's-şuara unvanına sahip Selmân-ı Sâvecî'nin (ö. 778/1376) memleketi ve şöhret kazandığı yer olması dolayısıyla bulunur:

Degülsin medhine kâdir ne denlû tutsalar mâhir

Gerekse Rûmda Bâkî Acem mülkinde Selmân ol (K. 11/14)

"İster Anadolu'da Bâkî, ister Acem ülkesinde Selman ol, ne kadar üstat tutsalar da onun övgüsüne gücün yetmez."

Tevhit inancını yüceltip hâkim kılma manasında bir kavram olan "îlâ-yi kelimetullah" tabiri, Allah'ın dininin ve tevhit inancının yüceltilip yaygınlaştırılması yolunda gösterilen gayret ve faaliyetleri kapsamaktadır. Cihat ve savaş kelimeleriyle birlikte Kur'an-ı Kerim'de sıkça zikredilen "fi-sebilillah" (Allah yolunda) kavramıyla yakından ilgili bulunmaktadır. "îlâ-yi kelimetullah", hiçbir Müslüman'ın inancı konusunda baskı altında kalmaması, insanların her türlü beşeri ihtirastan uzak olarak Allah'a inanmaları ve inançlarının gereğini yerine getirme imkânına kavuşmaları için çaba göstermek manasına gelir (Yurdağür, 2000: 62). Osmanlı Devleti de bu anlayış doğrultusunda hareket etmiştir. Sultan III. Mehmet adına kaleme

³ Makalede Sabahattin Küçük'ün *Bâkî Divânı* (TDK Yay. Ankara 1994) çalışması esas alınmıştır. Bu sebeple kaside ve gazel numaraları bu çalışmaya göre verilmiştir. Kısaltmalar: ö. (Ölüm tarihi), Yay. (yayın(lar)ı), G. (Gazel), K. (Kaside), Mus. (Musammat), mtl. (matla). Makaleye alınan şiirlerin künyesi; nazım şeklinin kısaltması, nazım şeklinin divandaki numarası/beyit numarası şeklinde gösterilmiştir. Örneğin, G. 419/6 ibaresi, Bâkî Divanı 419. gazelin 6. beytini ifade etmektedir.

alınan kasidede Sultan Mehmet'in devleti atının ayağı altında kâfirlerin toprak altında olduğu, Çin Hakanının da İran Şahı gibi ona itaat edeceği iddia edilir. Beyitte Acem ülkesi, padişahının, Sultan III. Mehmed'e (1595-1603) boyun eğmesi dolayısıyla yer bulmaktadır:

Pâ-mâl-i esb-i devleti küffâr-i Hâk-sâr

Hâkân-ı Çin mutî ola şâh-ı Acem gibi (K. 16/12)

“Devleti atının ayağı altında kâfirler toprak altında. Çin Hakanı da İran Şahı gibi sana itaat etsin.”

Kendi şiirini ve şairliğini öven Bâkî, şiiri karşısında, şairlik tabiatının hakkını teslim eden Arap ve Acem şairlerinin hep suskunluğa büründüğünü beyan eder. Beyitte Acem ülkesi, meşhur şairleri dolayısıyla geçer:

Hâmûşluk senden aceb tabun müsellemler tutdı hep

Sihir-âferinân-ı Arab pâkize-gûyân-ı Acem (G. 318/10)

“Şairlik tabiatının hakkını teslim eden Arap ve Acem şairleri hep suskunluğa büründü.”

Acem kelimesi, Türk musikisinde bir perde ve birleşik makamın adı (Tanrıkorur, 1988: 321) olarak yer almıştır. Tek bir beyitte Acem kelimesinin, bu anlamını düşündürecek şekilde, iham-ı tenasüp çerçevesinde kullanıldığı görülmektedir. Türk musikisinin en eski makamlarından biri de nevrûzdur (Öztuna, 2000: 296). Aşağıdaki beyit Acem ve nevrûz kelimelerinin bu anlamları da hesaba katılarak kompoze edilmiştir:

Ser-âgâz itdi nev-rûz-ı Acemden bülbül-i şeydâ

Kılıp bir savt peydâ feth-i Âzerbâycân üzre (G. 419/6)

“Azerbaycan fethi üzerine haykıran çılgin bülbül, Acem nevruzundan okumaya başladı.”

2. Azerbaycan

Asya'nın batısında yer alan, İran ile Sovyetler Birliği arasında bölünmüş bölge Azerbaycan'ın yüzölçümü 192.752 km² olup Türkmençay (1828) ve Edirne (1829) antlaşmaları sonucunda ikiye ayrılmıştır. Aras nehrinin çizdiği sınırın kuzeyindeki parçası (86.800 km²) Rusya'ya, güneyinde kalan kısmı ise (105.952 km²) İran'a bırakılmıştır. Sovyet Azerbaycanı kuzeyde Dağıstan Özerk Cumhuriyeti, güneyde İran ve Türkiye, batıda Gürcistan ve Ermenistan cumhuriyetleri, doğuda Hazar deniziyle sınırlıdır. İran Azerbaycanı ise kuzeyde Sovyetler Birliği, doğuda Sovyetler Birliği ve İran'ın Gilân idari bölgesi, batıda

Türkiye ve Irak, güneyde ise Zencan idari bölgeleriyle çevrilidir. Azerbaycan uzun asırlar boyunca farklı imparatorlukların egemenliği altında kaldı. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti 28 Mayıs 1918’de ilan edildi. Böylece tarihte ilk kez Azerbaycan adıyla bir Türk devleti kurulmuş oldu. 27 Nisan 1920’de Azerbaycan’ı işgal eden Kızıl Ordu parlamento ve hükümeti feshetti ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’ne son verdi. 28 Nisan’da ise Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu. 5 Aralık 1936’da Azerbaycan, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’ni oluşturan on beş cumhuriyetten biri haline geldi (Buniyatov, 1991: 317-320). “Feth-i Âzerbâycân” ibaresi aşağıdaki beytin Kanûnî’nin 1533-1535 yılında yaptığı Irakeyn Seferi ile Azerbaycan’ı fethetmesi ya da III. Murat döneminde 1578 tarihinde Osmanlı ordusunun Azerbaycan topraklarına girmesi üzerine kaleme alındığını düşündürmektedir:

Ser-âgâz itdi nev-rûz-ı Acemden bülbül-i şeydâ

Kılup bir savt peydâ feth-i Âzerbâycân üzre (G. 419/6)

“Azerbaycan fethi üzerine haykıran çılgın bülbül, Acem nevruzundan okumaya başladı.”

III. Murad döneminde Osmanlı ordusu İran ile 12 yıl (1578-1590) sürecek bir dizi savaşlar yapar. 1578 tarihinde Osmanlı ordusu Azerbaycan topraklarına girer. Osmanlı ile İran arasında 1590 tarihinde Ferhat Paşa antlaşması imzalanır. III. Murad (1574-1595) övgüsünde söylenen kasidede yer alan aşağıdaki beyit III. Murad’ın kılıcının alevi Azerbaycan üzerine düşmesinden bahseder. Bu beyit Osmanlı’nın Azerbaycan’a girmesi üzerine söylenmiş olmalıdır:

Zamâne âteş urdı hırmen-i adâ-yı bed-kîşe

Düşelden şule-i şemşiri Âzerbâycân üzre (K. 8/12)

“Kılıcının alevi Azerbaycan üzerine düşeli beri felek, dinsiz düşmanın harmanına ateş attı.”

3. Bedahşan

Bugün Tacikistan Cumhuriyetine bağlı “Dağlık Bedahşan Özerk Bölgesi” olarak bilinen bölgedir. Afganistan’ın kuzeydoğusunda bulunan Dağlık Bedahşan Özerk Bölgesi, Tacikistan’ın doğusundadır. Bölge sarp ve dağlık bir araziye sahiptir. Çok değerli olan lâl taşı bu bölgeden çıkar. Bu bölge içerisinden çıkarılan kıymetli taşlarıyla ünlüdür. Edebiyatımızda “lâl-i Bedahşan” tabiri bu sebeple geçer. “Kân-ı Bedahşân” ibaresi 5 kez (K. 7/10, G. 18/25, G. 144/5, G. 323/3, G. 483/6); “la’l-i Bedahşân” tabiri üç kez (G.

32/5, G. 131/3, G. 501/2) ve bir kez de “Bedahşân vilâyeti” (K. 17/4) tamlaması olmak üzere Bedahşân kelimesi 9 defa *Divan*’da geçer. Bu kullanım biçimleri Bedahşân’da kıymetli taşların çıkarılması ve bilhassa “lâl” taşının çıkarılması ile ilgilidir. Beyitlerde Bedahşân ile ilgili tasvirlerin bu doğrultuda yapıldığına şahit oluruz. Osmanlı toplumundaki bir inanışa göre inci, sadefin (istiridye, midye gibi içerisinde inci bulunan deniz hayvanı) karnında meydana gelir. Nisan ayında sahile çıkan sadef, kapakçığını açar. O sırada içerisine giren Nisan yağmurunun damlasını yutup denize döner. Denizdeki tuzlu su içerisinde bu saf yağmur tanesi hayvana bir ızdırap verir. Sadef bunun açısından kurtulabilmek için bir sıvı salgılamış. Bu sıvılar katılarak inci oluştururmuş. Eğer sadefin karnına iki veya daha çok yağmur tanesi girerse inciler küçük olurmuş. En makbul inci sadeften çıkarılan tek incidir. Bu şekildeki inci, yuvarlak ve iri olur (Pala, 1995: 154-155). Çiğ tanelerinin iri inciler olarak tasavvur edildiği beyitte, lale (gelincik çiçeği kırmızı rengi dolayısıyla) ovayı kırmızı lâl taşının çıktığı yer olan Bedahşân madeni eylemiştir:

Lâle sahrâyı bu gün kân-ı Bedahşân itdi

Jâle gül-zâre nisâr eyledi dürr-i şeh-vâr (K. 18/25)

“Lale bugün ovayı Bedahşân madeni eyledi. Çiğ tanesi gül bahçesine iri incileri saçtı.”

Yine inci ve lâl taşının söz konusu olduğu beyti aşağıya kaydediyoruz. Çiğ tanesi, her sahili Aden denizi sahili; lale ise (kırmızı renginden dolayı) gül bahçesi toprağını Bedahşân lâlinin çıkarıldığı maden hâline getirmiştir:

Jâle kıldı her kenârı sâhil-i bahr-i Aden

Lâle hâk-i gül-şeni kân-ı Bedahşân eyledi (K. 7/10)

“Çiğ tanesi, her sahili Aden denizi sahili hâline getirdi. Lale, gül bahçesi toprağını Bedahşân (lâlinin çıktığı) madenine döndürdü.”

Lalenin kırmızı renginden ötürü, istiare sanatıyla, lâl taşı olarak tahayyül edildiği beyitlerden birisi de aşağıdaki beyittir. Lale bulunduğu yeri Bedahşân (gibi) yapmıştır:

Sahrâyı kıldı lâle Bedahşân vilâyeti

Gül-zârı itdi tâze çemen mülk-i sebze-zâr (K. 17/4)

“Lale ovayı Bedahşân ili gibi eyledi. Taze çimen gül bahçesini yeşillik ülkesi yaptı.”

Şairimiz; gözünün, lâl renkli (kırmızı) damlalar döktüğü zamanlar sevgilinin ayağının toprağına Bedahşan (lâlinin çıktığı) madeni diyecekleri iddiasındadır:

Lal-gün katreler akıtduğı demler çeşmüm

Ayagun toprağına kân-ı Bedahşân dirler (G. 144/5)

“Gözüm, lâl renkli (kırmızı) damlalar döktüğü zamanlar senin ayağının toprağına Bedahşan (lâlinin çıktığı) madeni derler.”

Şarap anlamına gelen “lâl-i müzâb” tabiri Bedahşan kelimesi ile ilgi oluşturmak maksadıyla bilhassa kullanılmıştır. Bu tabirdeki “lâl” kelimesi Bedahşan’da çıkarılan kıymetli taşa atıfta bulunmak için kullanılmıştır:

İçelüm lal-i müzâbı saçalum cüraları

Hâk-i gül-zârı bu gün kân-ı Bedahşân idelüm (G. 323/3)

“Şarabı içip damlaları saçalım. Gül bahçesi toprağını Bedahşan madeni edelim.”

Aşağıdaki beyitte “Bedahşan” kelimesine lâl ve yakutun çıktığı bölge olması dolayısıyla yer verilir:

Cüra saçdıkları yir kân-ı Bedahşâna deger

Lal ü yâkûtı n’ider mey-gede kallâşları (G. 483/6)

“Meyhane kalleşleri lâl ve yakutu ne yapsın! Şaraptan bir damla saçtıkları yer Bedahşan madenine değer.”

Lâl taşı delinip ipe dizilir ve tespih yapılır. Aşağıdaki beyit bu ilgilerle inşa edilmiştir. Yaş dolu gözün kirpiğı gibi usta bulunmadığı, yine bir anda birçok Bedahşan lâlini deldiği dile getirilmiş:

Müje-i dîde-i pür-nem gibi ter-dest olmaz

Yine bir demde nice lal-i Bedahşân deldi (G. 501/2)

“Yaş dolu gözün kirpiğı gibi usta bulunmaz. Yine bir anda birçok Bedahşan lâlini deldi.”

Aşağıdaki beyit yüzüğün ortasına Bedahşanda çıkarılan lâl taşının konulması gerçeğinden hareketle oluşturulmuştur:

Yaraşur halka-i rindâna disem ey Bâkî

Hâtem-i Cemdür anun lal-i Bedahşânı kadeh (G. 32/5)

“Ey Bâkî! Rintler halkasına Cem’in yüzüğü, kadehe o yüzüğün Bedahşan lâli desem yaraşır.”

Sevgilinin yüzünün parlaklığı sebebiyle şarka benzetildiği beyitte; dudağı ise kırmızı rengi dolayısıyla Bedahşân’da çıkarılan lâl taşıdır:

Cihresinden lebi yâdıyla gelür dil gûyâ

Şarkdan hâce gelür lal-i Bedahşân getürür (G. 131/3)

“Gönül, sevgilinin güzel yüzünden dudağını anarak gelir. Sanki Doğu ülkelerinden gelen ve Bedahşan yakutu getiren bir tüccardır.”

4. Berberistan

Berberî, tarihin eski dönemlerinden itibaren Berka’dan Atlantik sahillerine ve güneyde Nijer nehri kıvrımına kadar uzanan Kuzey Afrika’da yaşayan bir kavmin adıdır. Bu isim, eski Yunan kaynaklarında Barbaroi, Latin kaynaklarında Barbari (barbar) şeklinde yer alır. Yunan ve Latin dünyasının dışında oldukları için burada yaşayan halka bu ad verilmiştir.

Romalılar Kuzey Afrika’yı işgal esnasında ciddi bir mukavemetle karşılaştılar. Hâkimiyetlerini ve medeniyetlerini kabul etmemekte direnen bölge halkına “Barbaros” dediler. Araplar bu bölgeye geldiklerinde Bizanslılardan duydukları “Barbaros” kelimesini “Berber” olarak telaffuz etmişlerdir. Böylece kelimenin bu şekli yaygınlık kazanmıştır. Bununla birlikte bazı Arap kaynakları kelimenin aslını efsanevi bilgilerle açıklama gayreti içerisinde bulunmuşlardır. Fakat bu açıklamaların etimolojik açıdan gerçekte bir ilgisi bulunmaz.

Berberiler’in menşeiini ve anayurtlarını kesin olarak belirlemek için gerekli kaynak malzemesi henüz yoktur. Berberî dilinin aslı hâlâ ilim adamlarınca tartışma konusudur. Diğer taraftan hem arkeolojik kalıntılar hem eski Yunan, Latin ve Arap kaynakları bu hususta birbirine uymayan farklı bilgiler verirler. Antik müelliflerin bir kısmı Berberiler’in Kuzey Afrika’nın yerli halkı olduğunu, diğer bir kısmı doğudan geldiklerini, üçüncü bir grup anayurtlarının Ege bölgesi olduğunu iddia ederler. Arap kaynakları ise Berberiler’in Yemen’den veya Ken’an ülkesinden (Filistin ve Lübnan sahilleri) Hz. Davud’un Kral Câlût’u öldürmesinden sonra Kuzey Afrika’ya geldiklerini açıklarlar. Çağdaş ilim adamları da bu farklı bilgiler karşısında kesin bir hüküm veremezler (Yıldız, 1992: 478-479). İslâm tarihçileri Kuzey Afrika’da bulunan ülkelerin tamamını Mağrib veya Berberistan olarak adlandırmışlardır (Bilgin, 2013: 182). II. Selim (1566-1574) döneminde “Tunus Savaşı” olarak adlandırılan

Osmanlı-İspanyol mücadelesi 1574'te meydana geldi. Bu savaş, başkent Tunus'un ve onun Akdeniz sahilindeki ileri karakolu konumundaki Halkü'l-Vâdi denilen kale çevresinde yapıldı. Bu savaş neticesinde Tunus tamamen ele geçirildi (Kavas, 2016: 25). Cezayir ve Trablusgarp gibi Tunus da tamamen fethedildikten sonra bir Osmanlı eyaleti hâline getirildi ve bir beylerbeyi tayin edildi.

Divan'da yer alan 546. gazel III. Murad adına kaleme alınmıştır. Bu gazelin beşinci beytinde; III. Murad'ın keskin kılıcının, düşmanın başını bir bir tıraş ettiği ve babası II. Selim'in (1566-1574) de Berberistan ülkesinin beldelerinin başkentini (Tunus'u) fethettiği beyan edilmiştir:

Tırâş itdi ser-i adâyı bir bir tîg-i bürrânı

Atan feth itdi kürsiyy-i bilâd-ı Berber-istânı (G. 546/5)

“Keskin kılıcı düşmanın başını bir bir traş etti. Senin baban Berberistan ülkesinin beldelerinin başkentini fethetti.”

5. Çin

Çin, bugün resmi olarak “Çin Halk Cumhuriyeti” adını taşımaktadır. Yüzölçümü bakımından dünyanın üçüncü büyük ülkesidir. Dünyada en çok nüfusa sahip ülke durumundadır. Asya'nın doğusunda Pasifik Okyanusu kıyısında konumlanmıştır.

Çin ülkesinin önemli özelliklerinden biri, Mani dininin en çok yayıldığı yer olmasıdır. *Divan* şiirinde, Mani'nin bir ressam ve kutsal kitabının da pek güzel minyatürlerle süslü olması dolayısıyla güzel yüz, daima Çin'e nispet edilmiştir. Çin, edebiyatta âdeta resim sanatının merkezi olarak ele alınır. Çin kelimesiyle birlikte, büt, nigar, nakş, suret vs. resimle ilgili kelimeler tenasüp oluşturacak şekilde sıkça bir araya getirilir. Eskiden Çin ülkesinde Türkler ve özellikle Hıta, Hutun, Maçin diyarının halkıyla beraber Çiğil güzellerinin de bulunuşu, kelimeye geniş kullanım alanı kazandırmıştır. Şairlerimiz bu ilişkiden yola çıkarak sevgilinin misk kokulu saçını anmışlardır. Çünkü Çin miskin anavatanı durumundadır. Çin kelimesinin bir başka anlamı “kıvrım, büklüm” de bu ilişkiyi kuvvetlendirir (Pala, 1995: 126). Çin, *Bâkî Divanı*'nda en çok geçen yer isimidir. Çin ile ilgili beyitlerin bazılarında kelimenin “kıvrım, büklüm, buruşukluk” anlamıyla sanat yapıldığı görülür. Sultan III. Murad kaşlarını çatsa Fağfur ve Hakan onun dergâhına can atarak gelecektir. Bu beyitte “çîn” kelimesi iham-ı tenasüp yoluyla “Çin ülkesi”ni de akla getirmektedir:

Bir Hatâ zann eyleyüp ebrûların çin eylese
 Cân atar der-gâhına Fağfûr ile Hâkân gelür (K. 6/14)
 “(Sultan III. Murad), bir hata (yapıldığını) zannedip kaşlarını çatsa Fağfur ve Hakan can atıp dergâhına gelir.”

Divan'da yer alan bazı beyitlerde “çin” kelimesinin iki kez geçtiğine şahit oluruz. Bu beyitlerde kelimenin, “kıvrım, büklüm, buruşukluk” anlamı ile “Çin ülkesi” anlamı birlikte kullanılır. Bâkî, sevgilinin misk renkli kaşının çatıklığını görüp siyah gözünü Çin ahusu sandığını beyan eder:

Görüp çin-i ebrû-yı müşğînüni
 Siyeh çeşmüni sandum âhû-yı Çin (G. 368/2)
 “Misk renkli kaşının çatıklığını görüp siyah gözünü Çin ahusu sandım.”

Çin kelimesinin “kıvrım” anlamı turra (perçem) kelimesi ile iham-ı tenasüp sanatı meydana getirmiştir. Müşğîn kelimesinin, misk kokulu ve misk renkli (siyah) anlamıyla tevriye sanatı yapılmaktadır. Divan şiirinde âdet olduğu üzere sevgilinin gamzesi, merhametsizliği, acımasızlığı sebebiyle Tatar olarak düşünülmüştür. Hoten'in de, misk ahularıyla ünlü bir yer olduğu göz önünde tutulmalıdır:

Turralar milket-i Çin nâfe-i müşğîn ol hâl
 Gözün âhû-yı Hutun gamzeleründür Tâtâr (K. 18/45)
 “Perçemlerin, Çin ülkesi; o benin ise simsiyah misktir. Gözün Hoten ahusu, gamzelerin ise Tatar'dır.”

Aşağıya kaydedilen beyit de yukarıda temas edilen kullanıma örnek teşkil etmektedir. Çin ülkesi içerisinde sevgilinin saç gibi taze bir misk yoktur; lakin misk kokulu saçında yüz binlerce çin (kıvrım) bulunmaktadır:

Çin içre yok saçın gibi bir müşk-i ter velî
 Müşğîn saçunda bulmag olur sad hezâr çin (G. 379/3)
 “Çin ülkesi içerisinde senin saçın gibi taze bir misk yok. Lakin misk kokulu saçında yüz binlerce çin (büklüm) bulunur.”

Edebiyatta Çin ülkesinin önemli özelliklerinden biri resim sanatı ve ressamlarının meşhur olmasıdır. Bu ilgi dolayısıyla oluşturulmuş beyitlere *Divan*'da rastlanır. Bâkî, Çin ressamlarının sevgilinin resminin mucizelerini görünce parmağını kalem gibi kaldırıp iman getireceğini düşünür. Buradaki “nakş”tan kasıt sevgilinin eşsiz, kutsal yüzüdür:

Göricek mucize-i nakşını sûret-ger-i Çin

Götürüp hâme-sıfat barmagın îmân getürür (G. 131/2)

“Çin ressamı senin resminin mucizelerini görünce parmağını kalem gibi kaldırıp iman getirir.”

Resim ve heykellerle süslenmiş olan yer anlamına gelen “Nigar-hane”, ünlü ressam Mani'nin meşhur resim mecmuasının ismidir. Bu mecmuaya Erjeng de denilir. Bâkî'ye göre bülbülde hoş ses, güllerde Çin sureti vardır; bahar mevsimi Mani, gül bahçesi ise Mani'nin meşhur resim mecmuasıdır:

Bülbülde savt-ı rengin güllerde sûret-i Çin

Fasl-ı bahâr Mâni gül-şen Nigâr-hâne (G. 470/3)

“Bülbülde hoş ses, güllerde Çin sureti; bahar mevsimi Mani, gül bahçesi ise Mani'nin meşhur resim mecmuasıdır.”

Misk, Doğu Türkistan (Hitâ) ülkesinde yaşayan bir çeşit ceylanın (yaban keçisinin) göbeğindeki urun adıdır. Bu ur, erkek ceylanlarda bulunmuş ve hayvanı rahatsız edermiş. Hayvan sürtünerek bu uru düşürebilirmiş. Misk avcılarını sahralara kazıklar çakar ve ceylanların bu kazığa sürtünüp misk urunu düşürmelerini sağlarlarmış. Öz hâldeki bu siyah madde düştükten sonra etrafa kokusu yayılmış. Böylece yerini belli edermiş. Hammadde olarak kullanılan bu urdan şişeler dolusu koku elde edilebilir (Pala, 1995: 389). Çin ülkesi, misk kokusunun elde edildiği bir merkez konumundadır. Bazı beyitlerde bu ilgi dolayısıyla bir kompozisyon çizildiği görülür. Aşağıdaki beyitte “Çin”, “müşg”, “âhû”, “nâfe (miskin hammaddesinin adı)” kelimelerinin yan yana gelmesinin sebebi bu ilgidir:

Ârzû-yı hâl-i müşgînün alurduk nâfeden

Dil götürmez hâsilî âhû-yı Çinün minnetin (G. 383/5)

“Senin misk kokulu beninin arzusunu nâfeden alırdık. Sonuçta Çin ahusunun minnetini gönül kaldırmaz.”

Misk kokusu ile alakalı ortaya konulan beyitlerden birinde sevgilinin saçının kokusunun güzelliği vurgulanmaktadır:

Bûy-ı zülfün şemmesin irgürse dest-i Çine bâd

Eylemezdi sünbül-i müşgîne âhû ser-fürü (G. 399/3)

“Rüzgâr saçının kokusunun çok azını Çin eline ulaştırırsa ahu misk kokulu sünbüle boyun eğmezdi.”

Beyitte “Hatâ” kelimesi hem yanlış hem de Hitâ (Çin’de misk ahuları ile meşhur olan bölge) anlamına gelecek şekilde kullanılmasıyla tevriye sanatı yapılmaktadır:

Var ey Hutende hâli gibi misk olur diyen
Sahrâ-yı Çini geşt ü güzâr it Hatâyı gör (G. 129/2)
“Ey Hoten’de (sevgilinin) beni gibi misk olur diyen! Git de Çin ovalarını gez ve hatayı (Hitayı) gör.”

Aşağıdaki beyti de yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda okumak gerekir:

Dil mûy-ı yâri memleket-i Çine benzedür
İller sevâd-ı mülk-i Hutten dir hatâ budur (G. 57/4)
“Gönül, sevgilinin saçını Çin ülkesine benzeter. Başkaları Hoten memleketinin karalığı der, işte hata budur.”

Çin ülkesine yer verilen bazı beyitlerde siyasal hayat söz konusu edilmektedir. III. Murad’ın cülûsu sebebiyle kaleme alınmış terciibentteki beyitte sultanın Mısır ülkesine bir kulunu sultan ettiği gibi bir kulunu da Çin diyarına hakan eylemesi arzulanmaktadır:

Mülk-i Mısra nitekim bir bendesin sultân ider
Bir kulın salsun diyâr-ı Çine hâkân eylesün (Mus. 3/5/7)
“Mısır ülkesine bir kulunu sultan ettiği gibi bir kulunu da Çin diyarına hakan eylesin.”

Sultan III. Mehmed övgüsündeki kasidenin dua bölümünde Bâkî, Sultan Mehmed’in devleti atının ayağı altında kâfirlerin perişan bir hâlde olduğunu belirtir. Daha sonra da Acem ülkesinin padişahı gibi Çin hakanının da ona tabi olması için Allah’a niyaz eder:

Pâ-mâl-i esb-i devleti küffâr-i hâk-sâr
Hâkân-ı Çin mutî ola şâh-ı Acem gibi (K. 16/12)
“Devleti atının ayağı altında kâfirler perişan bir hâldedir. Acem ülkesinin padişahı gibi Çin hakanı da ona tabi olacak.”

Bâkî, Sultan III. Murad’ın kendisine emretmesi hâlinde Çin ve Maçin’e ulaşıp Türkistan ülkesini fethederek Hakan’ın tahtını alacağını açıklar:

Buyur kem-ter kulun şâhum iriştün Çin ü Mâçine
Açup iklim-i Türk-istânı alsun taht-ı Hâkânı (G. 546/4)

“Şahım, buyur, senin aciz kulun Çin ve Maçin’e ulaşsın. Türkistan ülkesini fethedip Hakan’ın tahtını alsın.”

Tunçtan üretilen aynalara âyîne-i Çînî denilir (Öztürk-Örs, 2000: 32’den naklen; Yeniterzi, 2009: 310). Aşağıdaki beyitte “Sûretâ”, “çîn”, “âyîne-i Çîn” kelimeleri tenasüp ilgisi ile kullanılır:

Sûretâ çîn görünür çihre-i gülde ammâ
Bir safâ var ki görenler sanur âyîne-i Çîn (G. 392/4)
“Görünüştü gülün yüzünde buruşukluk görünür ama onda öyle bir berraklık var ki görenler Çin aynası zanneder.”

Çin ülkesinin önemli özelliklerinden biri de putperestlik inancının yaygın olmasıdır. Aşağıya alıntıladığımız beyitte Çin’in put gibi güzelleri hem de putperestlik inancı söz konusudur:

Hür-simâlar ile şöyle pür olsun haremün
Görüp îmana gele anı sanem-hâne-i Çîn (K. 26/35)
“Huri yüzlüler ile senin haremün öylesine dolu olsun ki Çin’in putlarla dolu evi onu görüp imana gelsin.”

Fagfûr, Çin hükümdarlarına verilen unvandır. Aynı zamanda Çin’in porselenlerine verilen addır. “Çîn” ve “Fagfûr” kelimeleri bu alaka çerçevesinde kullanılmıştır:

Egerçi kahvenün bir gûne vardur âlemi ammâ
İki kâse mey içre seyr iderler Çîn ü Fagfûrı (G. 547/3)
“Her ne kadar kahvenin âlemi bir günlük/bir çeşit vardır ama iki kâse mey içerisinde Çin ve Fağfuru dolaşırlar.”

Sevgilinin büt (put) olarak nitelendirildiği beyitte Çin’in güzelleri ve resim konusundaki şöhreti vurgulanmaktadır:

Dili al ey büt-i Çîn hayruna bir deyr eyle
Sana bir büseye satduk yûri var hayr eyle (G. 433/1)
“Ey Çin putu, gönlü alıp hayrına bir kilise inşa eyle. Sana (gönlü) bir öpücüğe sattık. Yürü git de hayır eyle.”

6. Frengistan

Frenk kelimesi; Fransız, Anglosakson, Cermen veya Latin ırklarının birinden olan anlamına gelir. Frenk kelimesine Farsça yer bildiren bir edat olan “-sitân” eklenerek yapılmış birleşik bir kelimedir. Bu kelime “Frenk memleketleri”, “Avrupa” yerine kullanılır. Osmanlılar Avrupalılara özellikle Fransızlar için “Frenk” tabirini kullanmayı tercih etmişler, bunların ülkelerine de topluca “Frengistân” adını vermişlerdir. Fransızlarla olan daha yoğun ilişki neticesinde bu kelime, dar anlamda Fransa’yı karşılar olmuştur (Canım, 2016: 583).

Tuğ, at kuyruğu bağlanmış, ucuna da altın yaldızlı top geçirilmiş mızrak çeşidinden işaretin adıdır. İlk başta Çinlilerle Türklerce kutsal kabul edilen uzun tüylü “Yak” adındaki öküzün kuyruğundan yapılmıştır. Osmanlılar döneminde tuğlar, hep at kuyruğundan imal edilmiştir. Türk, Hint ve Çinlilerde hükümdarlık alameti olarak bulunurdu (Pakalın, 1993: 522). Sultan III. Murad övgüsünde kaleme alınan kasidedeki beyitte padişahın hükümdarlık alameti olan tuğunun perçeminden kâfirlerin ülkesine kuvvet ulaşması, ordunun gitmesi söz konusudur:

Perçem-i tüğundan irdükçe Freng-istâna tâb

Sâye-i serv-i bülend-i kaddin özler bân gelür (K. 6/15)

“(III. Murad’ın) tuğunun perçeminden Frenk ülkesine kuvvet erdikçe sorgun ağacı uzun boyunun servisinin gölgesini özleyip gelir.”

Macaristan’ın fethi 1526 yılında Kanûnî Sultan Süleyman döneminde gerçekleşir. Kanûnî Sultan Süleyman adına kaleme alınan mersiyedeki beyitte Macar kâfirlerinin Kanûnî’nin kılıcının suyuna boyun eğdiği yani itaat ettiği dile getirildikten sonra Avrupa’nın onun kılıcını beğendiği söylenir. “Freng” kelimesi ile mecaz-ı mürsel yoluyla Avrupalı insanlar kastedilmektedir:

Baş egdi âb-ı tîgina küffâr-ı Üngürüs

Şemşîri gevherini pesend eyledi Freng (Mus. 1/1/7)

“Üngürüs kâfirleri kılıcının suyuna baş eğdi. Frenk, kılıcının mücevherini beğendi.”

Sevgilinin siyah saçı, deniz ve kâfirlerin yaşadığı ülke (Avrupa) olarak tahayyül edilmiştir:

Rûzgârun sitemin gör düşürüp gîsûna

Yine dil zevrakını saldı Fireng-istâne (G. 410/3)

“Rüzgârın/zamanın eziyetini gör ki yine gönül kaygını senin saçına düşürüp kâfirlerin ülkesine gönderdi.”

7. Galata

İstanbul’da Haliç’in kuzeyinde Tophane, Azapkule ve Galata Kulesi arasında kalan tarihi semtin adıdır. Günümüzde Beyoğlu diye adlandırılan semtin çekirdeğini tarihi Galata semti teşkil eder. Galata Orta Çağ’da Bizans idaresinde olup Cenevizlilere bir imtiyaz alanı olarak bağışlanmıştır. İstanbul’un fethi ile 1453’te Türk yönetimine geçer. Osmanlı zamanında Müslüman olmayan nüfusun fazla olduğu bir yerdir. Bu yüzden Müslüman olup da içki içmek isteyenler Galata’ya meyhaneye giderdi. Evliya Çelebi 17. yüzyılda Galata’da iki yüz kadar meyhane bulunduğunu nakleder. Galata, sadece meyhaneleri için gidip gelinen bir yer değildi. Şiirlerde bir eğlence mekânı olmasının yanı sıra güzelleri ile de konu edilir. Aynı zamanda orada sevgiliyle kolaylıkla buluşmak ve dolaşmak da mümkündür. Galata bu özelliklerinden ötürü çok güzel görülmüş ve şairlerimiz tarafından zaman zaman cennetle kıyaslanmıştır (Canım, 2016: 583-585).

Semtin adının, çevresinde ahırlar bulunmasından dolayı “süt” anlamına gelen “galaktus” veya İtalyanca “merdivenli yol” demek olan “calata”dan geldiği öne sürülür. Bununla birlikte kelimenin kökeni tam olarak aydınlatılmış değildir. Bizans döneminde buraya genel olarak “karşı” manasında “Pera” denilmiştir. Bu kelime ayrıca yabancı tüccarların yaşadığı bölgeye karşı, yerli Bizans halkının yabancılığını da dile getirmekteydi. Klasik Osmanlı devrinde bugünkü Tünel-Galatasaray arası Galata’nın kuzey sınırını, bugünkü Kasımpaşa batı sınırını ve Tophane ise doğu sınırını oluşturuyordu. XV. yüzyıla kadar Galata surlarıyla çevrili bölge (intra muros) Pera olarak tanınmaktaydı. Bizans dönemi Galata’sı da bu alanı kapsamaktaydı. Bu topografik sınırlama Galata’nın sosyokültürel tarihi açısından da geçerli olmalıdır. Çünkü 16. asırdan başlayarak surun dışında kalan ve Beyoğlu denilen kısımda, buraya yerleşen yabancıların ve bunların temsilcilikleri, kiliseleri ve sivil mimarileriyle eski Galata’dan ayrı bir fiziki sosyal doku meydana geldi (Ortaylı, 1996: 303). *Divan*’daki tek bir beyitte “Galata” kelimesine tesadüf edilir. Bâkî, İstanbul’a gelen şarap gemilerinin yakalanmasını ve Kanûnî Sultan Süleyman’ın şarap yasağını söz konusu etmektedir:

Reh-i mey-hâneyi kat itdi tîg-i kahrı sultânun
Su gibi arasın kesdi Sitanbûl u Kalâtânun (G. 279/1)

“Sultan Süleyman’ın kahır kılıcı, meyhane yolunu kesti. İstanbul ve Galata’nın arasını su gibi kesti.”

8. Gîlân

Bugün İran’da bir bölge ve eyaletin adıdır. Antikçağ’da Gîl adı verilen İranlı bir kabilenin oturduğu yer olan Gîlân, Arapça kaynaklarda Cîl veya Cîlân, Türkçede Geylan, *Avesta*’da Vârenâ şeklinde yer alır. Ortaçağ’da sınırları güneydoğuda Çâlûs’a, doğuda Çâbüker’e ve kuzeydoğuda bazen Gîlân’ın bir parçası sayılan Tâliş’e kadar uzanıyordu. Sefidrûd nehri bölgeyi Biyepes (nehrin ötesi) ve Biyepiş (nehrin berisi) olmak üzere iki parçaya ayrılmıştır. Bugün büyük bir bölümü İran’ın idari bir bölgesi (ustân) olan Gîlân’ın doğusunda Mâzenderan, batısında Doğu Azerbaycan eyaletleri, kuzeyinde Hazar denizi ve Azerbaycan Cumhuriyeti, güneyinde Zencan eyaleti bulunur. Gîlân, İran yaylası ile Hazar denizi arasında yaklaşık 225 km. uzunluğunda ve 25 ile 105 km. arasında değişen genişlikte halka şeklinde olan bir bölgeyi kapsar. Bölgenin güney tarafında sahile paralel olarak Elburz sıradağları vardır. Bu dağlık bölge IV-V. (X-XI.) yüzyıllarda “Deylem” olarak adlandırılıyordu. Bölge akarsu bakımından zengindir. Başta Sefidrûd olmak üzere Pulrûd, Sâmânrûd, Huşkrûd, Selmânrûd, Şifârûd, Gûrgânrûd vb. nehirler bulunur (Yazıcı, 1996: 68-69).

Ahmet Han (d. 1535/1536), Gîlân’ın mahalli emirlerinden Sultan Hasan-ı Karkiya’nın oğlu idi. Ahmet Han ve soyu “Seyyid” sayılıyorlardı. Ahmet Han, Şah Muhammed döneminde Gîlân’ın mutlak hâkimi hâline gelmişti. Çeşitli olaylar neticesinde öfkelenen Şah Abbas, Ahmet Han’ın ailesini ortadan kaldırmaya karar verdi. Şah Abbas’a yenilen Ahmet Han, bir gemi ile Osmanlı Devleti toprağı Şirvan’a kaçar. Şah Abbas’ın Gîlân’ı fethi ile Gîlân, tayin edilen valiler tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Safevîler’den kaçan Ahmet Han, Osmanlıların Şirvan Muhafızı Hasan Paşa’ya sığındı. Ahmet Han’ın Şirvan’da [Şamahı] ikameti uzun sürmez. Muhtemelen İstanbul’a gelmesine izin çıkınca memleketini geri almak için Padişah’tan bizzat yardım istemek amacıyla Şirvan’dan 1592 yılının sonlarına doğru İstanbul’a ulaştı. Osmanlı Padişahı III. Murad’ın himayesi altına girdi. 13 Ocak 1593 tarihinde Divan’a ve huzura kabul edilen Ahmet Han umduğu alâkayı göremedi. Gîlân Hâkimi Ahmet Han, 1005/ 1596-97 yılında 63 yaşında iken İstanbul’da vefat etmiştir. Ahmet Han; fâzıl, şâir, çok zeki ve kurnaz bir kişi olarak tarihlerdeki yerini alır (Aydoğmuşoğlu, 2011: 2-11).

Sultan III. Murad adına kaleme alınan kasidedeki beyitte yukarıda anlatılanlara paralel olarak Gîlân Hanı Ahmet’in Osmanlılara sığınması

hadisesini şairimiz “bir kul gibi Sultan III. Murad’a hizmet etme”si olarak görmüştür. Ayrıca Gilân Hanı Ahmet’in velayet sahibi bir seyyid olduğu vurgulanmıştır:

Abd-i Memlûkî gibi hâk-i cenâbı Hıdmetin
Seyyid-i sâhib-velâyet Hân-ı Gilân eyledi (K. 7/22)
“Kul gibi kapısı hizmetini velilik sahibi Gilân Hanı Seyyid Ahmed eyledi.”

9. Habeş

16. yüzyıldaki en geniş sınırları Mısır hududundan Doğu Afrika’daki Mombasa’ya kadar uzanan ve bugünkü Sudan’ın bir kısmı ile Cibuti, Eritre, Etiyopya ve Somali’yi içine alan, Osmanlı Devleti’nin idari bölgesinin adıdır. Osmanlıların Doğu Afrika’da ulaşabildikleri en son sınırlar olma özelliği gösterir (Orhonlu, 1996: 363)

Yasemin ile sümbül renk bakımından bir tezat teşkil etmektedir. Beyitte Anadolu insanının beyaz renkli oluşu dolayısıyla Rum ülkesi beyazlığı simgelemekte; bunun zıddı ise insanının esmer renginden dolayı Habeş ülkesi siyah rengi temsil etmektedir:

Döndi diyâr-ı Rûma semenlerle sahn-ı bâğ
Gûyâ sevâd-ı mülk-i Habeşdür benefşe-zâr (K. 17/3)
“Bahçenin avlusu yaseminlerle Rum ülkesine döndü. Menekşe bahçesi sanki Habeş ülkesinin siyahlığıdır.”

Divan şiirinde ayva tüylerinin benzetilenlerinden biri reyhandır. Şairimiz sevgilinin yanağı için anber kokulu ayva tüylerinin Habeşli (siyahî) bir köle olduğunu ve bunun da adının reyhan olduğunu açıklar:

Ruhsâruna hatt-ı anber-efşân
Abd-i Habeşdür adı reyhân (G. 375/1)
“Senin yanağın için anber saçan ayva tüyleri Habeşli bir köledir ve adı da reyhandır.”

10. Harem

Herkesin girmesine izin verilmeyen, saygıdeğer ve kutsal yer olan Harem, hac mevsiminde ihrama girilen yerden başlayarak Kâbe’ye doğru olan bir bölgedir. Mekke ve civarı olarak tarif edilen Harem bölgesinde bitkilerin koparılması ve hayvan öldürülmesi yasaklanmıştır.

Leff ü neşr sanatının yapıldığı beyitte sevgiliye kavuşma “Harem”e benzetilmiştir. Aşığın sevgiliye kavuşmasının haram olması, Harem bölgesinde av yapılmasının yasak olmasıyla ilişkilendirilmiştir:

Âlem harîm-i hürmet-i kûyunda muhterem

Vaslun harâm âşika sayd-ı Harem gibi (K. 16/2)

“Ey sevgili! Harem bölgesinde av yapılması yasaklandığı gibi, âşığa da sana kavuşma haram kılınmıştır.”

Aşağıdaki beyitte “harem” kelimesinin “herkesin girmesine izin verilmeyen, saygıdeğer ve kutsal yer” anlamı mevcuttur. Ancak beyitteki “iman” kelimesi ile Harem kelimesinin “Mekke ve civarı” anlamıyla iham-ı tenasüp sanatı yapılmaktadır. *Divan*’da bu tarz ifadeler rastlanır:

Hür-sîmâlar ile şöyle pür olsun haremün

Görüp îmâna gele anı sanem-hâne-i Çîn (K. 26/35)

“Çin’in puthanesi onu görüp imana gelecek şekilde senin haremin huri yüzlülerle dolu olsun.”

“Lebbeyk Allahümme lebbeyk, lebbeyke lâ şerike leke lebbeyk, inne’l-hamde ve’n-nîmete leke ve’l-mülk, lâ şerike lek” ibaresi “Buyur Allah’ım, buyur!, davetini duydum, sana yöneldim. Şerikin yok, Allah’ım! Emrine uydum, kapına geldim. Hamd sanadır; nimet senin, mülk senindir. Şerikin yok, Allah’ım” (Nalçacıgil Çopur, 2017: 199) manasına gelmektedir. “Telbiye” duası olan bu ibareyi hac ve umre vazifesini ifa etmek isteyen Müslümanlar ihrama girdiği zaman ve daha sonra okur. Harem bölgesinden göklere “Lebbeyke Lebbeyk” narası ulaşmış ve bu nara sevgilinin mahallesinde sanki çılgın âşıkların inlemesidir. Harem, Hac ibadeti dolayısıyla beyitte yer almakta ve Kâbe anlamına gelecek şekilde kullanılmaktadır:

Haremden nare-i Lebbeyke Lebbeyk irdi eflâke

Ser-i kûyunda gûyâ nâle-i uşşâk-ı şeydâdur (G. 65/2)

“Harem bölgesinden göklere “Lebbeyke Lebbeyk” narası ulaştı. Mahallende sanki çılgın âşıkların inlemesidir.”

“Harem” geçen beyitlerde Kâbe’nin de bulunduğu şahit oluruz. Beyitte yer alan “izn-i şerîf” tamlamasındaki “şerîf” kelimesi, “Harem-i Şerîf” ile anlam ilişkisi oluşturmak maksadıyla, bilhassa kullanılmıştır:

Harem-i vuslatuna izn-i şerîf olmayıcak

İşigün Kabesine Bâkî-i bî-dil varamaz (G. 203/5)

“Sana kavuşma Harem-i Şerîfine senin şerefli iznin olmayınca eşîğinin Kâbe’sine âşık Baki ulaşamaz.”

Sevgilinin mahallesi, kutsal oluşu ve âşıkların etrafına dizilişi sebebiyle “Harem-i Kâbe”ye benzetilmektedir. Harem bölgesinde bulunan Kâbe’de insanlar saf saf dizilerek Hac görevlerini yaparlar:

Kûyun etrafına uşşâk dizilmiş gûyâ

Harem-i Kabede her cânibe erkân saf saf (G. 229/8)

“Senin mahallenin etrafına âşıklar dizilmiş. Sanki Kâbe’nin içerisinde bulunduğu Harem-i Şerîf’in yanına direkler/devlet büyükleri sıra sıra olmuş.”

“Rast”, “hicaz”, “uşşak” musiki makamları olarak göze çarpar. Sevgiliye kavuşma kutsal olması bakımından Harem bölgesine benzetilir. Bâkî, Harem kelimesi ile hicaz kelimesinin bölge anlamı arasında iham-ı tenasüp sanatı gerçekleştiriyor:

Harem-i vasla reh-i râst mahabbet yoludur

Râh-ı uşşâkdan âheng-i hicâz eyleyelüm (G. 317/6)

“Kavuşma Harem’ine doğru yol aşk yoludur. Âşıkların yolundan hicaz ahengi eyleyelim.”

Şeyhü’l-Harem, halife tarafından Mekke’de, Harem-i Şerîf’in muhafazası için görevlendirilen kişinin unvanıdır. Bu kişiler, Harem-i Şerîf’i daima bayındır tuttıkları gibi ayrıca hacılarla ilgili işleri de yaparlardı (Pala, 1995:513). Aşağıdaki beyitte eğlence meclisi tasviri yapılırken Harem-i Şerîfte görevlendiren kimse meyhaneci piri olarak vasıflandırılmaktadır:

Bezm-i safâ vü reşh-i câm bu zezem olmuş ol makâm

Mey-hâneler Beytü’l-Harâm pîr-i mugân şeyhü’l-harem (G. 318/3)

“O makam, eğlence meclisi; kadehin sızıntıları da zezem olmuş. Meyhaneler Kâbe, Harem-i Şerîfte görevlendiren kimse ise meyhaneci piridir.”

11. Hicaz

Orta Arabistan (Hicaz), Hz. Muhammed’in dünyaya geldiği, yaşadığı, vahye mazhar olduğu ve risâletini tamamladıktan sonra vefat ettiği mekândır. Bu bakımdan önemli bir bölgedir. Tihâme’nin doğusunda bulunan Hicaz, kelime olarak Arapçada “engel, bariyer” anlamına gelir. Bölge, Tihâme ve Necd arasında yer alması ve Hicaz’daki dağ silsilelerinin adı geçen iki bölgeyi

birbirinden ayırması sebebiyle bu isimle anılır. Mekke ve Medine şehirlerinin burada olması, Şam ve Yemen'i birbirine bağlayan ana ticaret yolunun da geçmesi dolayısıyla Hicaz'ın önemi daha da artmaktadır. Bu bölgede Mekke, Yesrib (Medine) ve Taif şehirleri yer alır (Gök, 2014: 59).

Divan şiirimizde Kâbe, Safâ, Merve, zezem, hac, kurban gibi unsurlarla ve hac yolunun uzaklığı, meşakkati, dikenlerle dolu olması, develerle yolculuk yapılması, yolda kervanları soyan haramiler gibi hususlarla zikredilir (Yeniterzi, 2009: 314)

Divan'da 7 beyitte "Hicaz" kelimesine rastlanır. Bu beyitlerden ikisinde, kabilelerdeki develerin boynuna takılan "çan" anlamına gelen "ceres" kelimesi geçer. Hicaz ticaret yolu olduğu için o bölgeden kervanlar hep geçer. Kervandaki develerin boynunda zil/çan vardır. Kervan giderken etrafa zil sesleri yayılır. Aşağıdaki beyitte Bâkî, "Nasıl ki Hicazda zil sesinden kervan olduğu anlaşılırsa, senin mahallendeki iniltiden de benim gönlümün gezip durduğu anlaşılır." demektedir:

Dil ceres gibi Hicâz-ı kûyun
Yâd idüp turmadın eyler feryâd (G. 41/3)
"Gönül, Hicaz'ı andıran mahalleni çan gibi anıp durmadan feryat eder."

Bâkî'nin inlemeleri Hicaz yolundaki kafilede bulunan bir çandır:

Ser-i kûyundaki efgân-ı Bâkî
Hicâzun kâfilesinde ceresdür (G. 179/5)
"Senin mahallendeki Bâkî'nin inlemeleri Hicaza giden kafilede bir çandır."

Âşık olan şairin ah ve inlemelerinin ahenginden Hicaz'daki hacılar, âşıklar gibi şevk ile raks etmektedir:

Uşşâk-vâr şevk ile huccâc raks ider
Âheng-i âh u nâlelerümden Hicâzda (G. 446/2)
"Ah ve inlemelerimin ahenginden Hicazda bulunan hacılar, âşıklar gibi şevk ile raks eder."

Rüzgâr, sevgilinin saçından Hicaz toprağına pek az bir şey ulaştırırsa hacılar bununla yetinip Şam'a çıkmayacaklardır. Burada sevgilinin saçının rengi ile Şam arasında bir bağ kurulmuştur:

Berr-i Hicâza şemme-i zülfün yitürse bâd
 Hucâc kala bâdiyede Şâma çıkmaya (G. 474/2)
 “Rüzgâr senin saçından pek az bir şeyi Hicaz toprağına ulaştırırsa hacılar çölde kalıp Şam’a ulaşmaz.”

Bazı beyitlerde “hicaz” kelimesinin musiki makamı anlamı kastedilmiş. Beyitteki bazı kelimelerle iham-ı tenasüp sanatı çerçevesinde kelimenin bölge anlamı da akla getirilmiştir. Aşağıdaki beyitte “Harem” kelimesi ile “Hicaz” kelimesinin bölge anlamı arasında iham-ı tenasüp sanatı vardır:

Harem-i vasla reh-i râst mahabbet yolidur
 Râh-ı uşşâkdan âheng-i hicâz eyleyelüm (G. 317/6)
 “Kavuşma haremine doğru yol aşk yoludur. Uşşak yolundan hicaz ahengi eyleyelim.”

Aşağıya kaydettiğimiz beyitte muhatabın yanakları üzerindeki saçlarının düğüm düğüm olduğu, sanki Şamlıların Hicaz’a (saldırmak için) hazırlandığı dile getirilmektedir. Sevgilinin yüzü Hicaz’a ve saçları da düğüm düğüm olması ve siyah renginden ötürü Şam ordusuna teşbih edilmiştir.

Medinelilerin malikânesini kuşatması üzerine Mervân b. Hakem, Yezîd’den (ö. 64/683) yardım ister. Yezîd, Hicaz’a Müslim b. Ukbe komutasında bir ordu gönderir. Bu ordu kısa bir sürede 27 Zilhicce 63/27 Ağustos 683 tarihinde Medine’ye hâkim olur. Müslim b. Ukbe hasta olur ve komutanlığı Husayn b. Nümeyr’e bırakır. O da Mekke’yi kuşatırsa da Yezîd’in ölümü üzerine alamaz (Kılıç, 2013: 514). Kuşatma sırasında şehir mancınıklarla dövülür ve zarar görür. Kuşatmada Kâbe’nin ahşap kısımları ve örtüsü yanmış ve duvarları yıkılmıştır. Beyitte bu olaya telmih yapılmaktadır.

“Bel” anlamına gelen “miyan (meyan)” kelimesi musiki terimi olarak “şarkı ve bestelerin üçüncü mısraı” anlamına gelir. Kelimenin bu anlamı “Hicaz” kelimesinin musiki makamı ve “şâmiyân” kelimesinin “çalgıcılar” anlamıyla ilgilidir. Böyle olunca beyitte ikinci bir anlam daha ortaya çıkar. Bu anlamlar çerçevesinde beyti şu şekilde de çevirebiliriz:

“Çalgıcılar, senin yüzün üzerinde düğüm düğüm olmuş saçlarının şevkiyle hicaz eserlerine meyan bestelediler.”

Ruhsârun üzre turrular olmuş girih girih
 Gûyâ Hicâza bağladılar Şâmiyân miyân (K. 1/29)

“Yanaklarının üzerindeki saçların düğüm düğüm olmuş. Sanki Şamlılar Hicaz’a (saldırmak için) hazırlandılar.”

12. Hindistan

Güney Asya ülkesi olan Hindistan’ın komşuları batıda Pakistan, doğuda ise Bangladeş ve Myanma, kuzeydoğuda Çin, Nepal ve Bhutan’dır. Batısında Umman denizi ve doğusunda Bengal Körfezi, güneyinde Hint okyanusu yer alır. Yüzölçümü bakımından dünyanın yedinci büyük ülkesidir. Dünyadaki ikinci büyük nüfusa sahip olan Hindistan’ın başkenti Yeni Delhi’dir. Günümüzde Hindistan 28 eyalet ve 7 birlik bölgesinden meydana gelir. Araplar 1000 yılından itibaren ülkeyi hâkimiyetleri altına aldılar. Gazneliler 12. yüzyılda ülkeyi zapt ettiler. Timur 1400 yılında ülkeyi fethettikten sonra Babür İmparatorluğunun egemenliği altına girmiştir. Ülke 1757 yılından itibaren İngilizler sömürsü hâline gelir. Mahatma Gandhi’nin önderliğinde 1947 yılında İngilizlere karşı bağımsızlığını kazandı. Bunun neticesinde Müslümanların çoğunluk olduğu yerde Pakistan, Hinduların bölgesinde ise Hindistan adıyla iki ülke kuruldu. Ülkenin yüzde 81’i Hindu’dur. Müslümanlar ise yüzde 12’lik bir kısmı teşkil eder. Ülkede bu dinlerden başka birçok din de görülür.

Bâkî, eserinde tek bir beyitte Hindistan ülkesine yer verilmiştir. Ancak “Hindü” ve “Hindi” kelimeleri ile Hindistan ülkesine atıfta bulunmaktadır. Aşağıdaki beyitte menekşe bahçesi Hindistan ülkesine benzetilmiştir. “Diyâr-ı Rûm” beyazlığın ve “Hindistan” ise siyah rengin sembolüdür. Bu iki kelime ile tezat sanatı yapılıyor:

Diyâr-ı Rûma gülistânın eyledüm teşbih

Benefşe-zârını Hindû-sitâna benzettüm (G. 337/3)

“Sevgilinin gül bahçesini Anadolu ülkesine benzettim. Menekşe bahçesini ise Hindistana benzettim.”

Keyvan, Satürn ya da Zühal yıldızının adıdır. Zühal’in (Satürn) ihtiyar olarak nitelendirilmesi, dönüşünün uzun olması sebebiyledir. Siyah renge mensup olması dolayısıyla da Hintli fil sürücüsü olarak tahayyül edilmiştir. İnanışa göre etkisi altında bulunan ülkelerde, Hindistan gibi, siyah renkli insanlar yaşamış. Dolayısıyla Zühal gezegeninin Hindistan üzerinde etkisi bulunmuş. Ayrıca Zühal gezegeni siyah rengin sembolüdür. Beyitte yedinci göğün üzerine oturmasından kasıt, Keyvan’ın (Zühal) yedinci gökte bulunmasıdır:

Bâlâ-yı çarh-ı heftüme Keyvân-ı kühne-sâl
 Oturmuş idi niteki Hindû-yı pîl-bân (K. 1/8)
 “İhtiyar Zühal, fil sürücüsü Hintli gibi yedinci göğün üstüne oturmuştu.”

Divan şiirinde sevgilinin siyah ve kıvrımlı saçı sümbüle benzetilir. Bu sebeple mor rengi olan sümbül siyah rengin timsalidir. Mehmed Çelebi hakkında kaleme alınan “Sümbül” redifli gazelde, siyah renkli olarak varsayıldığı için “yoksul bir Hintli”ye teşbih edilir:

Geldi bir Hindû-yı bî-çâre-sıfat işigüne
 Garazı bu ki kapunda ola çâker sümbül (K. 24/20)
 “Sümbül, bir yoksul Hintli gibi eşigine geldi. Kapında kul olmayı istemektedir.”

Sümbül ile ilgili geliştirilen imgelerden birisinde de sevgilinin taze sümbül gibi olan saçı Hintli bir köledir:

Sümbül-i ter zülfünün Hindî gulâmıdır senün
 Hâk-sârıdır gül-i ruhsârunun gülzârlar (G. 85/4)
 “Taze sümbül senin saçının Hintli kölesidir. Gül bahçeleri ise senin gül yüzünün toprağıdır.”

Sevgilinin saçı, kulağında halka bulunan bir Hintli olarak hayal edilmiştir:

Dil-i âşüfte-sıfat cevri ile pâ-mâl itme
 Hindû-yı halka be-güşundur o zülf-i miskîn (K. 26/24)
 “Âşık gönül gibi cevri ile ayakaltına alma. O miskin saç kulağında halka bulunan bir Hintlidir.”

Aşağıdaki iki beyitte de sevgilinin siyah saçı, siyah renginden ötürü Hintlidir:

İzâr-ı yâre ay ile yanaşdı zülf-i Hindûsı
 Veli ayrılmadı yanından anun bir nice yıldur (G. 89/2)
 “Hintli saçı sevgilinin yanağına (bir) aylığına yaklaştı. Lakin onun yanından birçok yıldır ayrılmadı.”

Yüzleri böyle kararmazdı eger ey mâh-rû
 Âfitâba tapmayaydı turra-i hindûlarun (G. 253/3)
 “Ey ay yüzlü sevgili! Hintli saçların eğer güneşe tapmasaydı yüzleri böyle kararmazdı.”

Sevgilinin güzellik unsurlarının zikredildiği beyitte benler siyah renginden ötürü Hintli olarak düşünülmektedir:

Nedür bu ârız u hadd ü nedür bu çeşm ü ebrûlar

Nedür bu hâl-i Hindûlar nedür bu habbetü's-sevdâ (G. 6/3)

“Nedir bu sima, bu yanak; nedir bu göz ve kaşlar? Nedir bu Hintli benler; bu simsiyah tane nedir?”

Aşığa göre, güneş; göz ve kaş, Hintli ben, cadı saç bulmuş olsaydı aşığın sevgilisine benzeyecektir:

Çeşm ü ebrû hâl-i Hindû zülf-i câdü bulsa ger

Öykünürdi âfitâb ol âfet-i devrânuma (G. 434/3)

“Eğer Güneş, göz ve kaş, Hintli ben, cadı saç bulsaydı, benim sevgilime benzerdi.”

Mısralar alt alta okunduğunda “Âlim” yazısının ortaya çıktığı gazelde yer alan aşağıdaki beyitte iki siyah göz “Hintli” olarak addedilmektedir:

Merdüm-i dîde gibi Bâkî kalan noktaları

Ol iki ya kaşun altındaki Hindûna fidâ (G. 16/5)

“Ey Baki! Gözbebeği gibi kalan noktaları o iki yay kaşın altındaki Hintliye feda olsun!”

Sevgilinin aşkından dolayı meydana gelen yeni yeni yaralarla kanlı kanlı yarıklar, şairimizin yüzlerce yırtıkla dolu vücudunu Hintli hırkaya benzetmiştir. Bu benzetmenin çıkış noktası da yaraların Hintli gibi simsiyah oluşudur:

Tâze tâze dâğlarla kanlu kanlu şerhâlar

Hırka-i Hindûya döndürdi ten-i sad-çâkimüz (mtl. 5)

“Yeni yeni yaralarla kanlı kanlı yarıklar, yüzlerce yarıkla dolu vücudumuzu Hintli hırkaya benzetti.”

13. Horasan

Horasan, İran'ın kuzeydoğusunda bulunan bir eyaletin adıdır. Farsça kökenli bir kelime olan Horasan “güneşin doğduğu yer, güneş ülkesi; doğu bölgesi” anlamına gelir. Horasan tarihte İran'ın kuzeydoğusunda yer alan çok geniş bir coğrafi bölgeye ad olmuştur. Günümüzde ise bölgenin toprakları üç parçaya ayrılmış olup Merv (Mari), Nesâ ve Serahs yöresi Türkmenistan, Belh ve Herat

yöresi Afganistan, kalan kısmı da İran sınırları içinde yer alır. En geniş bölge İran'dadır. Horasan tasavvuf tarihi açısından çok önemli bir konumda bulunmaktadır. Fetihlerden kısa bir süre sonra Belh, Nişabur ve Merv şehirlerinde ilk tasavvufi hareketler ortaya çıkmış ve yaygınlık kazanmıştır. İran'ın büyük şairlerinin yetiştiği yerlerden biridir. İran'ın ilk büyük şairi Rûdekî (ö. 329/940-41), Ferruhî-i Sîstânî, Unsurî, Şehnâme'nin yazarı Firdevsî ve ünlü şair Ömer Hayyâm da Horasan'da dünyaya gelmişlerdir (Çetin, 1998: 234-240).

İsfahan kelimesi ile "sürme" kelimesinin "kirpik diplerine sürülen sürme" anlamı ile iham-ı tenasüp sanatı yapılmıştır. III. Murad döneminde 1578-1590 yılları arasında İran'la 12 yıl süren savaşlar olur. 21 Mart 1590 tarihinde İran ile "Ferhat Paşa Antlaşması" imzalanır. Osmanlı Devleti, bu antlaşma ile; Azerbaycan, Tebriz, Karabağ, Dağıstan, Gürcistan ve Şirvan'ı hâkimiyeti altına alır. Bu yerler İsfahan ve Horasan'a yakındır. Kaynaklar III. Murad döneminde İsfahan ve Horasan ile ilgili fetihden bahsetmez. III. Murad döneminde İsfahan ve Horasan fethedilmemiştir. Aşağıdaki beyitte kurmaca gerçeklik içerisinde Sultan III. Murad'ın ordusunun İsfahan'a yaklaştığı ve bunun üzerine Horasan'ın ileri gelenlerini bir korku sardığı gerçekliğinin dışavurumu vardır:

Hirâsân oldı ayân-ı Horâsân gözlerin açdı

Sabâ gerd-i siyâhın sürmesiyle İsfahân üzre (K. 8/13)

"Sabah rüzgârı (Sultan III. Murad'ın atının) siyah tozunu İsfahan üzerine sürmesiyle Horasan'ın ileri gelenleri korkup gözlerini açtı."

Bâkî, muhatabına ikbal nihalinin kökünün Rum ülkesinde olduğunu söyler. Sonra da ondan Horasan ve Irak toprağını özlememesini ister. Rum ülkesi denilerek mecaz-ı mürsel yoluyla İstanbul kastedilmiştir. Beyitte Rum ülkesi (İstanbul), Horasan ve Irak'tan üstün tutulmaktadır:

Hıtta-i Rûmdadur ırk-ı nihâl-i ikbâl

Özleme hâk-i Horâsân u Irâkı berü gel (G. 292/5)

"İkbal nihalinin kökü Rum ülkesindedir. Horasan ve Irak toprağını özleme, bu tarafa gel."

III. Murad'ın övgüsünde kaleme alınan gazeldeki beyitte, muhtemeldir ki, halk arasında "Horasan"ın alınması gerektiği düşüncesi dillendirilmektedir:

Esâs-ı mülki muhkem kıl kıbâb-ı kadri müstahkem

Binâ-yı bahtuna lâzımdur alsunlar Horâsânı (G. 546/7)

“Ülkenin temelini ve yüceliğın kubbelerini sağlamaştır. Talihinin binası için Horasan gereklidir. Horasan’ı alsınlar.”

14. Hıtâ ve Hutem

Yeri ve sınırı kesin olarak bilinmeyen bir bölgenin adı olan Hıtâ ve Hotem Doğu Asya’dadır. Eski zamanlarda bütün Kuzey Çin’i, Mançurya’yı, Moğolistan’ı ve Türkistan’ın doğusunu içine alıp, batıda Tibet sınırından Sarı Deniz’e kadar uzanan topraklar bu adla anılmıştır. Aslında 10. yüzyılda bu bölgeyi işgal altına almış bir Moğol kabilesinin ismidir. Nafe adı verilen misk keçilerinin bu yerlerde bulunduğu rivayet edilir. Doğu edebiyatlarında saça ve ayva tüyelerine benzeten misk (siyahlığından ötürü), hemen daima Hıtâ, Hotem ve Çin kelimeleriyle bir arada tenasüp oluşturacak şekilde kullanılmıştır. Ayrıca bu bölge güzelleri ile de anılmıştır. Bazen hatâ, Hıtâ kelimelerinin anlamları ile de oyun yapılır (Tulum, 2001: 334-335).

Çin kelimesinin “kıvrım” anlamı turra (perçem) kelimesi ile iham-ı tenasüp sanatı meydana getirmiştir. Müşğın kelimesinin, misk kokulu ve misk renkli (siyah) anlamıyla tevriye sanatı yapılmaktadır. Divan şiirinde âdet olduğu üzere sevgilinin gamzesi, merhametsizliği, acımasızlığı sebebiyle Tatar olarak düşünülür. Hotem, misk ahularıyla meşhur olması bakımından beyitte yer alır:

Turrarlar milket-i Çin nâfe-i müşğın ol hâl

Gözün âhû-yı Hutem gamzeleründür Tâtâr (K. 18/45)

“Perçemlerin, Çin ülkesi; o benin ise simsiyah misktir. Gözün Hotem ahusu, gamzelerin ise Tatar’dır.”

Aşağıdaki beyit de yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde inşa edilmiştir:

Dil mûy-ı yâri memleket-i Çine benzedür

İller sevâd-ı mülk-i Hutem dir Hatâ budur (G. 57/4)

“Gönül, sevgilinin saçını Çin ülkesine benzetir. Başkaları Hotem memleketinin karalığı der, işte hata budur.”

Sevgilinin saçını, Hotem’de ahuların göbeğinden çıkarılan misk gibi kokulu ya da siyah renklidir:

Halka-i zülfi siyâhun ey saçını müşğ-i Hutem

Nal-i şeb-dîz-i hatundur dirler erbâb-ı suhan

Kimdür ol ruhsâre-i gül-gün ile senden geçen

Hüsnünü bir dem gören ey husrev-i şîrîn-dehen

Aşkuna Ferhâd olup yolunda cân virse mahal (Mus. 5/4)

“Ey saçı Hoten miski olan sevgili! Şairler, siyah saçının halkası için ayva tüylerinin gece renkli nalidir, derler. O gül renkli yanak ile senden kim vazgeçebilir? Ey tatlı ağızlı Hüsrev, güzelliğini bir an olsun gören, senin aşkından Ferhat olup yolunda can verse yeridir.”

Hoten ve Hıtâ Çin’de misk ahuları ile meşhur olan bölgedir. Beyitte “Hatâ” kelimesi hem yanlış hem de Hıtâ anlamına gelecek şekilde kullanılarak tevriye sanatı yapılmaktadır:

Var ey Hutende hâli gibi misk olur diyen

Sahrâ-yı Çini geşt ü güzâr it Hatâyı gör (G. 129/2)

“Ey Hoten’de (sevgilinin) beni gibi misk olur diyen! Git de Çin ovalarını gez ve hatayı (Hıtayı) gör.”

Sevgilinin güzellik unsurlarının çeşitli unsurlara benzetildiği beyitte ayva tüyleri de siyah olması sebebiyle Hoten miskidir:

Kad serv-i çemen yâre dehen gonca-i gülzâr

Hat müşg-i Hutten çihre semen hâl karanfûl (G. 284/3)

“Sevgili için boy çimenlikteki servi, ağız gül bahçesindeki gonca, ayva tüyleri Hoten miski, yüz yasemin, ben karanfildir.”

Nafe, misk ahularının göbeğinden düşen urdur. Bu ur çeşitli ameliyelerden geçirilerek misk elde edilir. Gül bahçesinin güzel kokması olgusuna dayandırılarak inşa edilen beyitte nafenin güzel kokuların (miskin) anavatanı Hoten’i dile getirmeyeceği, bu yerin adını anmayacağı iddia edilir:

Müşgîn-nesîm oldı hevâ anber-şemîm oldı sabâ

Gülzâra gelse gâlibâ urmaz Hutenden nâfe dem (G. 318/4)

“Hava, misk kokulu nesim ve anber kokulu sabah rüzgârı doldu. Anlaşılan o ki, nafe gül bahçesine gelecek olsa Hoten’den bahsetmez.”

Hoten ahusunun ovaya gelmesinin sebebi olarak sevgilinin misk kokulu saçının aşığı olması gösterilmektedir:

Var ise turra-i müşgînünün âşüftesidür

Bi-sebeb düşmedi âhû-yı Hutten Sahrâya (G. 467/2)

“Galiba, senin misk kokulu saçının aşığıdır. Hoten ahusu ovaya sebepsiz gelmedi.”

Sevgilinin beninin konu edildiği beyitte nesim, sevgilinin beninin haberleriyle Hoten bozkırında misk nefesinin burnunu/zihnini güzel kokularla doldurur:

Hâlün haberleriyle muattar kılur nesîm

Deşt-i Hutende nâfe-i miskün dimâgını (G. 487/5)

“Nesim, senin beninin haberleriyle Hoten bozkırında misk nefesinin burnunu/zihnini kokulandırır.”

Bazı beyitlerde “Hatâ” kelimesinin hem yanlış hem de Çin’de misk ahuları ile meşhur olan bölge olan Hıtâ anlamına gelecek şekilde kullanılmasıyla tevriye sanatı yapıldığı görülür:

Var ey Hutende hâli gibi misk olur diyen

Sahrâ-yı Çini geşt ü güzâr it Hatâyı gör (G. 129/2)

“Ey Hoten’de (sevgilinin) beni gibi misk olur diyen! Git de Çin ovalarını gez ve hatayı (Hıtayı) gör.”

“Miskîn” kelimesinin, tembel ve misk kokulu anlamları ile “Hatâ” kelimesinin hem yanlış, hata hem de Hıta bölgesi manaları tevriyeli olarak kullanılmıştır:

Gelüp miskinlik itdi Hâl-i yâre

Hatâdan nâfe-i müşğîn-i âhû (G. 398/7)

“Sevgilinin benine gelip hatadan/Hıtadan ahunun misk kokulu nefesi miskinlik (tembellik/misk kokululuk) etti.”

“Hatâ” kelimesinin yer adı olan “Hıta” anlamı ile “müşğîn” kelimeleri arasında iham-ı tenasüp sanatı yapılmıştır:

Acebâ bâd-ı suhân-çîn ne hatâ gördi geçer

Dil-i âşüfteyi ol turra-i müşğîn-bûya (G. 479/3)

“Acaba dedikoducu rüzgâr ne hata gördü de âşık gönlü o misk kokulu perçeme çekiştirmişler.”

Aşağıdaki beyitte de “hatâ” kelimesinin yer adı olan “Hıta” anlamı ile “müşğîn” ve “Çîn” kelimeleri arasında iham-ı tenasüp vardır:

Çok tolaşdı turra-i müşğînüne âşüfte-dil

Çin-i zülfün bend ider bir gün hatâlar bilmiş ol (G. 297/6)

“Âşık gönül senin misk kokulu saçına çok dolaştı. Hatalar bir gün saçının kıvrımı bir gün bağlar, bilmiş ol.”

15. Irak

Ülkenin çok eski bir geçmişi mevcuttur. Osmanlı devleti tarih sahnesinden çekildikten sonra ilk defa ortaya çıkmış bir devlettir. Coğrafi konum olarak Ortadoğu’da kurulmuş bir devlet olan Irak’a, Osmanlı İmparatorluğu döneminde imparatorluk merkezine uzaklığı sebebiyle “Irak” ismi verilmiştir. Osmanlı zamanında Irak; Musul, Bağdat ve Basra eyaletlerinden meydana gelmekteydi. Ülke 1534-1917 tarihleri arasında Osmanlı hâkimiyeti altında kaldı.

Divan’da üç kez “ırak” kelimesi geçer. Bunlardan sadece bir tanesi bölge anlamını ihtiva etmektedir:

Hıtta-i Rûmdadur ırk-ı nihâl-i ikbâl

Özleme hâk-i Horâsân u Irâkı berü gel (G. 292/5)

“İkbal nihalinin kökü Rum ülkesindedir. Horasan ve Irak toprağını özleme, bu tarafa gel.”

16. İran

Güneybatı Asya’da bulunan ülkenin resmi adı İran İslam Cumhuriyeti’dir. Kuzeyde Hazar Denizi ve güneyde Basra Körfezi ve Umman Körfezi ile çevrili olan ülkenin resmi dili Farsçadır. Ülkenin başkenti Tahran’dır. Ülkenin çok eski bir geçmişi ve kültürel yapısı bulunmaktadır.

“Dinsizlik menzili” ve “kâfirlik konağı” olarak vasıflanan İran ülkesi Sultan Süleyman’ın kahrının şiddetli rüzgârı ile harap olmuştur:

Menzil-i zendeka vü mecma-ı ilhâd olalı

Sarsar-ı kahrın ile Hıtta-i Îrân virân (K. 2/30)

“Dinsizlik menzili ve kâfirlik konağı olduğundan beri kahrının şiddetli rüzgârı ile İran ülkesi harap oldu.”

Osmanlı Devleti’nin İran’a sürekli hücum etmesi edebi bir dille ortaya konulmaktadır:

Gönlümüz mamûresin ol husrev-i bî-dâd-ger

Mülk-i Îrân sandı benzer turma virân itmede (G. 414/6)

“Gönlümüz bayındırlığını o insansız padişah, galiba İran ülkesi zannedip durmadan harap etmekte.”

Şâh Abbas (1571-1629) bugünkü Azerbaycan ve İran coğrafyasında hâkimiyet kurmuştur. Şî İslâm inancını egemen kılmaya çalışmıştır. Türk soylu bir Safevî hükümdârı (d. 1588/ ö.1629) olup, Safevî hânedânını güçlendirmiştir. Hükümdarlığı zamanında Osmanlılarla girdiği yaklaşık 12 yıl süren savaflara ara vermek için Ferhat Paşa aracılığıyla başkent İstanbul’a elçiler göndermiş ve bir barış antlaşması yapmıştır. Şah Abbas’ın yeğeni ve veliahdı (Koç-kapan Hamza Mirza’nın oğlu) Haydar Mirza,1589’da Ferhad Paşa tarafından Hasankale’de karşılanır. 1590’da Ferhat Paşa’nın eşliğinde barış rehinesi olarak kalabalık bir heyetle birlikte İstanbul’a getirilir. Bu durum İstanbul’da büyük bir ilgi uyandırır. Safevî barış heyeti, Sultan III. Murad Hân’ın emriyle muhteşem bir şekilde ağırlanır. Kafil başkanlığı Mehdi Kul Hân, Sultan III. Murad Hân tarafından kabul edilir. Şâh Abbas’ın bütün Osmanlı fütûhâtını tanıdığını, şu anda fiilen iki devletin elinde bulunan yerlerin iki devlette kalması kaydıyla sulh istediğini nakleder. Haydar Mirza İstanbul’da taun/veba hastalığından vefat eder (Doğanay, 2016: 160). *Bâkî Divanı*’nda bu olayın akisleri mevcuttur. Haydar Mirza İstanbul’a gelmeden önce, onun gelip gelmeyeceği yönünde tartışmaların olduğu görülmektedir:

Şâd-mân olsun Acemler gözleri aydın yine

Mîr Haydar nûr-ı çeşm-i husrev-i Îrân gelür (K. 6/16)

“Acemlerin gözleri aydın yine. Mutlu olsunlar. İran padişahının oğlu Mir Haydar geliyor.”

Kanı ol gelmez diyü bahs eyleyen câhilceler

Hak budur kim âkile anlar katı nâ-dân gelür (K. 6/17)

“Hani o gelmez diye tartışan cahiller? Doğrusu bu ki akıllı olanlara onlar çok cahil gelir.”

İran Şahı Abbas’ın III. Murad’dan barış antlaşması imzalaması isteği ya da imzalaması; Bâkî’nin dilinden İran hâkiminin Sultan III. Murad hizmetinde Keyhüsrev gibi kemer bağlayıp (hizmetine girip) pirlerin öğüdünü kabul ettiği şeklinde edebi bir dille naklolunmaktadır:

Tâatinde bağlayup mânend-i Keyhusrev kemer

Hâkim-i Îrân kabûl-i pend-i pirân eyledi (K. 7/21)

“İran hâkimi onun hizmetinde Keyhüsrev gibi kemer bağlayıp (hizmetine girip) pirlerin öğüdünü kabul etti.”

17. Kâfiristan

Allah'ın varlığına ve birliğine inanmayan anlamına gelen kâfir kelimesine Farsça yer bildiren bir edat olan “-sitân”ın getirilmesiyle yapılmış birleşik bir kelimedir. Bu manasıyla kelime “Müslüman olmayanların yaşadığı ülke” anlamını kazanır. Afganistan'ın başkenti Kabil'in kuzeydoğusunda bulunan Nuristan bölgesinin eski adı da “Kâfiristan”dır. Bu bölgeye kâfiristan denilmesinin sebebi de bölgede yaşayan Kalaş halkının tevhit inancını benimsememiş olmasıdır.

Divan şiirinde sevgilinin saçı, siyah renginden dolayı kâfir olarak nitelendirilmiştir. *Bâkî Divanı*'nda “Kâfiristan” sevgilinin saçı ile birlikte iki beyitte yer alır. Sevgilinin kıvrım kıvrım saçının halkası(nın yaptığı) gibi kahrının kılıcı kâfiristanı birbirine düşürmüştür. “Biri birine koydu” deyimini sevgilinin saçıyla ilgili bilhassa kullanılmıştır. Çünkü deyim, “kargaşalık çıkarmak” anlamındadır:

Misâl-i halka-i zülf-i girih-gîr-i ham-ender-ham
Biri birine koydu tîg-i kahrın kâfir-istânı (K. 14/27)

“Kıvrım kıvrım düğümlü saçının halkası(nın yaptığı) gibi kahrının kılıcı kâfiristanı biri birine koydu.”

“Kâfiristan” kelimesinin geçtiği bir başka beyitte sevgilinin saçı kâfiristan'a teşbih edilmiştir. Oraya düşen kimsenin mihnet çekme zamanı gelmiştir:

Mihneti dil ser-i zülfinde çeker ey Bâkî
Kâfir-istâna düşen kimsede mihnet demidür (G. 81/5)
“Ey Baki! Gönül saçının ucunda mihneti çeker. Kâfiristan'a düşen kimsede mihnet zamanıdır.”

18. Karabağ

III. Murad zamanında Osmanlı Devleti'nin egemenliğine geçti ve 18. yüzyıla kadar Safevîler ile Osmanlılar arasında sıkça el değiştirdi. Daha sonra tekrar İran'a bırakıldı ve İran egemenliğinde kaldı. 18. yüzyılda Penah Ali Bey tarafından Karabağ Hanlığı kuruldu. Karabağ Hanlığı Çarlık Rusyası tarafından 1826 tarihinde işgal edilmiştir. Bu tarihten sonra ise bağımsızlığını

kaybetmiştir. Nüfus yapısının değiştirilmesi için bölgeye çok sayıda Ermeni, Ruslar tarafından yerleştirilmiştir. İngilizler, 1920 yılında Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlı olduğunu ilan etmişlerdir. Bugün Dağlık Karabağ Ermeniler tarafından işgal altındadır.

Sevgilinin yüzü Bağdat'a, saçları da Karabağ'a benzetilmektedir. Bağdat ve Karabağ kelimeleri arasında tezat sanatı gerçekleştirilmektedir. Sevgilinin saçının Karabağ'a benzetilmesindeki en önemli etken şehir isminde yer alan "kara" kelimesidir:

Zülfünün kaldı gönül mürgi Kara Bağında

Ruhunun görmege azm itmiş iken Bagdâdın (G. 374/2)

"Yüzünün Bağdat'ını görmeğe kasteden gönül kuşu, saçının kara bağında/Karabağ'da kaldı."

19. Kenân

Kitab-ı Mukaddes'te Tanrı tarafından İsrailoğullarına vaat edilen toprakların adı olarak geçer. Bu bölgenin nerede olduğu hakkında çeşitli kanaatler mevcuttur. Bu görüşlerden birisinde bu bölgeye İsrail, Filistin, Lübnan toprakları ve Ürdün, Mısır, Suriye'nin kıyı kesimleri dâhildir. Bir başka görüşte de bu bölgenin Sayda, Sür, Beyrut, Filistin ve Suriye'nin bir kısmını içine alan ve Fenike denilen bölge olduğu iddia edilir. Kenân ülkesi Hz. Yakup'un memleketi ve Hz. Yusuf'un doğum yeridir. Edebiyatımızda Hz. Yakup ve Hz. Yusuf dolayısıyla yer alır.

Divan'da Kenân ülkesi üç kere Hz. Yusuf'un, bir kez de Hz. Yakup'un memleketi olarak yer bulmuştur. Aşağıdaki "pîr-i Ken'ân" tamlamasıyla Hz. Yakup kastedilmektedir:

Şâd-mân oldu bu gün devr-i kühen-sâl yine

Vuslat-ı Yûsuf ile niteki pîr-i Kenân (K. 2/2)

"Yusuf'a kavuşmuş Yakup gibi, yaşlı dünya bugün mutlu oldu yine."

"Mâh-ı Kenân" tabiri Hz. Yusuf'u niteleyen bir tabirdir:

Senâ-hânun olurdu mâh-ı Kenân talatun görse

Sana Yûsuf diyeydi iller ana Yûsuf-ı sâni (K. 5/29)

"Kenan ayı (Hz. Yusuf) senin yüzünü görse senin övücün olurdu. Eller sana Yusuf ona ise ikinci Yusuf derdi."

Aşağıdaki iki beyitte “Yûsuf-ı Kenân” ibaresi Kenân ülkesinde dünyaya gelen Hz. Yusuf’u anlatır:

Geldi zuhûra çâh-ı ademden çıkup yine
Mîzâne girdi Yûsuf-ı Kenân-misâl gül (G. 308/2)
“Yokluk kuyusundan çıkıp yine ortaya çıktı. Gül, Kenanlı Yusuf gibi tartıya
çıktı.”

Fâş itmez idi râz-ı dili Yûsuf-ı Kenân
Çâk olmasa dâmânı Züleyhânun elinden (G. 359/6)
“Züleyhanın elinden eteği yırtılmasa Kenanlı Yusuf gönül sırrını açıklamaz
idi.”

20. Kırım

Karadeniz’in kuzey kıyısında yer alır. Karadeniz ile Azak Denizi tarafından çevrili tarihi bir yarımadadır. Bugün Ukrayna’ya bağlı Özerk bir cumhuriyet hüviyetindedir. Kırım Hanlığı (1441-1783), siyasi bir teşekkül olarak XIV. yüzyılın ikinci yarısında Altın Orda Devleti’nin içine düştüğü taht kavgaları nedeniyle parçalanması üzerine ortaya çıkmıştır. Kırım Hanlığı’nın gerçek kurucusu Hacı Giray olup adını taşıyan en eski para 845/1441-42 tarihini taşır. Hacı Giray’ın ölümünün (1466) ardından oğulları arasında taht kavgaları başladı. Hacı Giray’ın oğlu Mengli Giray döneminde (1466-1514) de Cenevizliler hanlığın içişlerine karışmaya devam ettiler. Bu yüzden Osmanlılardan yardım isteyen Kırimlılar Osmanlı Padişahı Fatih Sultan Mehmet’e başvurdu. Bu durumu fırsat bilen Fatih Sultan Mehmed de, 1475’te Gedik Ahmet Paşa komutasında bir donanma gönderdi ve Kırimdaki Ceneviz varlığına son verildi. Kırım Hanlığı, bu tarihten sonra Osmanlı Devleti himayesi altına girdi. 1783’e kadar Osmanlı himayesinde Kırım hanları tarafından yönetilen yarımada bu tarihte tamamen Ruslar’ın hâkimiyeti altına girdi (İnalçık, 2002: 450-454).

Kırım, *Divan*’da Sultan III. Murad döneminde Kırım hanının İstanbul’a gelmesi sebebiyle yer bulmaktadır:

Âsitânı hâkini kıldı Kırım hânı konak
İrte bir gün seyr idün hâkân-ı Türk-istân gelür (K. 6/13)
“Kırım Hanı eşiği toprağını misafirhane kıldı. Ertesi bir gün dolaşın Türkistan hakanı gelecek.”

21. Mâçin

Çin'in güney bölgesinin adıdır. Türkistan'ın doğusunda ve Tarim'in güneybatısındaki çöllerde ve bunların güneyindeki dağlarda yaşayan bir Türk kabilesi de bu adla anılırdı. Bu bölgeye kabilenin adı dolayısıyla Maçin denilmiştir. Edebiyatta umumiyetle Çin kelimesiyle birlikte kullanılır (Pala, 1995: 126).

Bâkî, Mâçin ve Çin ülkesine İstanbul'a uzaklığı sebebiyle yer vermekte ve böylece yapılması gereken işin zorluğuna vurgu yapmaktadır:

Buyur kem-ter kulun şâhum iriştün Çin ü Mâçine

Açup iklim-i Türk-istânı alsun taht-ı Hâkânı (G. 546/4)

“Padişahım, emreyle de hakir kulun Çin ve Maçin'e ulaşsın ve Türkistan ülkesini fethedip Hakan'ın tahtını alsun.”

22. Mısır

Başkenti Kahire olan ve cumhuriyetle yönetilen bir Arap ülkesidir. Ülkenin çoğunluğu Müslüman'dır. Çok eski bir tarihi olan ve önemli tarihi kalıntılara sahip ülkenin resmi adı Mısır Arap Cumhuriyeti'dir. Ülke Firavunlar döneminden, Memlûklere, Osmanlılardan Napolyon Fransa'sına kadar birçok farklı medeniyete ev sahipliği yapmıştır. 1922'de bağımsızlığını kazanmış ve 1953'te Cumhuriyet hâline gelmiştir. Coğrafi konum itibarıyla Ortadoğu ve Kuzey Afrika arasında bir köprü vazifesi görür. Nil nehri, ülkenin ekonomik ve tarımsal faaliyetinin temel noktasıdır.

Divan'da Mısır; Hz. Yusuf'un hikâyesi ve Mısır'da sultan olması, Nil nehrinin yer alması ve günlük siyasi yaşam çerçevesinde ele alınmıştır. Güzellik üç kere Mısır'a benzetilmiştir. Vücûd ve gönül tek bir kez Mısır'a teşbih edilmiştir. Anadolu genellikle beyaz renkli insanların, Mısır ise umumiyetle siyah renkli insanların yaşadığı bir memlekettir. Gönle seslenen Bâkî, Rum ve Mısır kelimelerini bu tezatı da çağrıştıracak şekilde kullanmaktadır. Ayrıca Hz. Yusuf'un Mısır'da sultan olmasına telmihte bulunmaktadır:

Dilâ âhunla yakdun milket-i Rûmı nedür derdün

Gedâ-yı kûy-ı yâr olmak dilersen Mısra sultân ol (K. 11/12)

“Ey gönül, ahınla Rum ülkesini yaktın, nedir derdin? Sevgilinin mahallesinin yoksulu olmak istersen Mısır'a sultan ol.”

Hız. Yusuf'un başından geçen olayların mekânı olması ve bu kıssaya telmihte bulunulması sebebiyle Mısır'a beyitte yer verilmiştir:

Mısır-ı hüsn içre ey şeh-i hûbân

Almaga vaslunı hazîne gerek (G. 282/4)

“Ey güzeller padişahı, güzellik Mısır'ı içerisinde sana kavuşmayı satın alabilmek için hazine gerekir.”

Nil olarak vasıflanan coşkun suların içerisinde akması ve etrafını (mor renkli) menekşelerin çevrelemesi dolayısıyla bahçe, Mısır ülkesine benzetilmiştir. Divan şiirinde siyah renkli unsurların benzetildiği çiçeklerden biri de menekşe olduğu dikkate alınmalıdır:

Tutdı etrâfın benefşe mülk-i Mısra döndi bâğ

Sandılar seyr eyleyenler Nil tıgyân eyledi (K. 7/15)

“Bahçenin çevresini menekşeler kaplayınca Mısır ülkesine benzedi. Yürüyenler Nil'in taşığını zannettiler.”

Aşağıdaki üç beyitte de Hız. Yusuf kıssası ve Nil nehri bağlamında beyitlerin kompoze edildiği görülmektedir:

Kıyâs eyler mi Nil-i Mısra ol Yûsuf-likâ yaşum

Anun mikyâsı yokdur turmaz ol mâ dâimâ artar (G. 64/2)

“O Yusuf yüzlü gözyaşım Mısır'da bulunan Nil'le kıyas kabul eder mi? Onun ölçüğü yoktur, o su durmadan akar.”

Ol melâhat Mısırınun Yûsuf-cemâli şevkine

Seyl-i eşküm Nil-veş günden güne efzûn olur (G. 142/2)

“O güzellik ülkesinin Yusuf yüzlüsünün aşkına gözyaşı selim günden güne artar.”

Bakmaz ol sultân-ı Mısır-ı hüsn hergiz hâlüme

Nil-veş cüy-ı sirişküm turma tıgyân itmede (G. 414/5)

“O güzellik Mısır'ının sultana asla hâlime bakmaz. Nil nehri gibi gözyaşı ırmağım durmadan taşmada.”

Yukarıda, Çin ülkesine yer verilen bazı beyitlerde siyasal hayatın söz konusu edildiğine temas olunmuştu. Aşağıdaki beyitte Sultan III. Murad'dan, Mısır

ülkesine bir kulunu sultan ettiği gibi bir kulunu da Çin diyarına hakan yapması istenmektedir:

Mülk-i Mısra nitekim bir bendesin sultân ider

Bir kulın salsun diyâr-ı Çine hâkân eylesün (Mus. 3/5/7)

“Mısır ülkesine bir kulunu sultan ettiği gibi bir kulunu da Çin diyarına hakan eylesin.”

Hz. Yusuf’un kölelikten “Böylece Yûsuf’a, dilediği yerde oturmak üzere ülkede imkân ve iktidar verdik. Biz rahmetimizi istediğimize veririz ve iyi davrananların mükâfatını zayı etmeyiz.” (Yûsuf 12/56) ayetinde ifadesini bulan güce ulaştığı mahal ve Hz. Yusuf’un esir olduğu yer olması dolayısıyla gönül, Mısır’a benzetilmektedir:

İşigün üftâdesi kem-ter gedâ mihr-i münîr

Pençe-i hürşid-i âlem-tâba hüsnün dest-gîr

Her gedâ-yı âsitânun bir şeh-i sâhib-serîr

Mısır-ı dilde şâh olur yüzün görüp olan esîr

Hüsni ey Yûsufdan ahsen ey güzellerden güzel (Mus. 5/2)

“Parlak güneş, senin eşiğinin zavallısı aciz yoksuludur. Güzelliğin, senin âlemi aydınlatan güzelliğinin pençesinin yardımcısıdır/elini tutandır. Eşiğinin her yoksulu bir taht sahibi padişahdır. Yüzünü görüp esir olan gönül Mısır’ında/ülkesinde padişah olur. Güzelliği ey Yusuf’tan daha güzel, ey güzellerden (daha) güzel!”

Kanûnî Mersiye’sinin son bendindeki beyitte Kanûnî yaşlı azize, II. Selim de Hz. Yusuf’a benzetilmektedir. Mısır, Hz. Yusuf kıssasının geçtiği yer olması sebebiyle beyitte geçmektedir:

Pîr-i Azîz-i Mısır-ı vücûd itdi intikâl

Mîr-i cevân-ı çâpük-i Yûsuf-nazîri gör (Mus. 1/7/2)

“Varlık Mısır’ının yaşlı azizi öbür dünyaya göçtü. Yusuf gibi (güzel) hızlı ve genç padişaha bak.”

23. Osmanlı Ülkesi

Osmanlı Devleti, Selçuklu Devleti tamamen ortadan kalktıktan sonra Osman Gazi tarafından 1299’da Bilecik’in Söğüt ilçesinde kuruldu. Yaklaşık 600 yıl üç kıtada hüküm sürdü. İmparatorluk hâline gelen devlet, 1922 yılında yıkıldı. Bâkî, Osmanlı ülkesinin saygını olduğu kanaatindedir:

Mükedder kılmasun gerd-i küdüret çeşme-i cânı
 Bilürsin âb-rûy-ı milket-i Osmânîyüz cânâ (G. 13/4)
 “Ey can gibi aziz sevgili! Dert tozu can çeşmesini kederli/bulanık eylesin.
 Bilirsin ki Osmanlı ülkesinin itibarlısıyız.”

24. Rûm

Eskiden Roma ve Bizans imparatorluklarına delalet eden bir tabir idi. Sonraları ise coğrafi anlamda Anadolu'nun bazı bölgeleri bu isimle anılmıştır. Örnek olarak, “Anadolu Selçukluları”na “Rûm Selçukluları” denildiği gibi, Osmanlıların ilk devrinde Amasya ve Sivas'ı içine alan bölge de böyle isimlendirilmiştir. Bir zamanlar, umumi olarak, “Anadolu” yerine de kullanılmıştır. Bu adla anılan yerlerde oturanlara da “Rûmî” denilmiştir. Anadolu halkının beyaz olması sebebiyle Rûm ve Rûmî, şiirde “beyazlık, güzellik, parlaklık ve gündüz” yerine kullanılmış ve Zencî, Habeş yahut Zengibar'la karşılaştırılmıştır (Tulum, 2001: 335). Rum ülkesinin bayındır olmasının sebebi Sultan Süleyman'ın lutfunun yağmurudur:

Ravza-i dîn ü çemen-zâr-ı şeriat olalı
 Matar-ı lutfun ile milket-i Rûm âbâdân (K. 2/29)
 “Din bahçesi ve şeriat çimenliği (Sultan Süleyman'ın) lutfunun yağmuru ile
 olduğundan beri Rum ülkesi bayındırdır.”

Âşık, Rum ülkesini ahıyla yakmıştır. Burada “milket-i Rûm” tamlamasının kullanılma sebebi, siyahlığı sembolize eden ah ve Mısır ile beyazlık bakımından tezat oluşturmaktır:

Dilâ âhunla yakdun milket-i Rûmı nedür derdün
 Gedâ-yı kûy-ı yâr olmak dilersen Mısra sultân ol (K. 11/12)
 “Ey gönül, ahınla Rum ülkesini yaktın, nedir derdin? Sevgilinin mahallesinin yoksulu olmak istersen Mısır'a sultan ol.”

Bâkî, şöhretinin Osmanlı ülkesinde yayılmasından olayı “Rûm” kelimesine yer vermektedir:

Degülsin medhine kâdir ne denlû tutsalar mâhir
 Gerekse Rûmda Bâkî Acem mülkinde Selmân ol (K. 11/14)
 “İster Anadolu'da Bâkî, ister Acem ülkesinde Selman ol, ne kadar üstat tutsalar da onun övgüsüne gücün yetmez.”

Habeş ülkesi, içerisinde esmer insanların yaşaması ve menekşe ise, mor renginden ötürü siyahlığı sembolize eder. Yasemin ve Rum ülkesi de bunların zıddı olarak beyazlığı anlatır:

Döndi diyâr-ı Rûma semenlerle sahn-ı bâg

Güyâ sevâd-ı mülk-i Habeşdür benefşe-zâr (K. 17/3)

“Yaseminlerle bahçenin avlusu Rum ülkesine benzedi. Menekşe bahçesi sanki Habeş ülkesinin karalığıdır.”

Ali Paşa adına yazılan *Bahariyye*'deki beyte göre Bâkî'de bulunan her mühür hayli Rûm haracına karşılıktır:

Bî-aded hâtem ile tapuna geldi Bâkî

Ki nice Rûm harâcını deger her hâtem (K. 19/50)

“Bâkî, sonsuz mühür ile senin hizmetine geldi. Her mühür hayli Rum haracına bedeldir. ”

Aşağıdaki beyitte Rum kelimesi Osmanlı ülkesi manasındadır ve ikbal nihalinin damarı olarak vasıflandırılmıştır:

Hıtta-i Rûmdadır ırk-ı nihâl-i ikbâl

Özleme Hâk-i Horâsân u Irâkı berü gel (G. 292/5)

“İkbal nihalinin kökü Rum ülkesindedir. Horasan ve Irak toprağını özleme, bu tarafa gel.”

Sevgilinin gamzesi, hançer ile başkalarına hücum etmesi dolayısıyla sanki kâfirlere kılıcını çeken Osmanlı ülkesinin padişahıdır:

Agyâra kıldı hançer ile gamzesi hücûm

Küffâra çekdi tıgını san pâdişâh-ı Rûm (G. 326/1)

“Gamzesi hançer ile başkalarına hücum etti. Sanki Rum ülkesinin padişahı kâfirlere kılıcını çekti.”

Gül bahçesi ve Osmanlı ülkesi beyazlığı, Hindistan ve menekşe siyahlığı sembolize etmektedir:

Diyâr-ı Rûma gülistânın eyledüm teşbih

Benefşe-zârını Hindû-sitâna benzetdüm (G. 337/3)

“Sevgilinin gül bahçesini Anadolu ülkesine benzettim. Menekşe bahçesini ise Hindistana benzettim.”

Sevgilinin ben ve ayva tüyleri Anadolu ülkesi üzerine asker göndermiş ve misk renkli/kokulu kâkülüne de komutanlığı vermişlerdir. “Milket-i Rûm”dan kasıt sevgilinin beyaz ve parlak yüzüdür:

Hâl u hat milket-i Rûm üstine leşger çekdi

Virdiler kâkül-i müşğînüne ser-dârlığı (G. 495/4)

“Ben ve ayva tüyleri Rum ülkesi üzerine asker gönderdi. Misk renkli/kokulu kâkülüne komutanlığı verdiler.”

Güzellerin gözlerini övdüğünden beri Osmanlı ülkesinin şairleri gazel nazım şeklini öğrenmişlerdir:

Meddâh olalı çeşm-i gazâlânene Bâkî

Öğrendi gazel tarzını Rûmun şuarâsı (G. 508/7)

“Ey Baki! Ahuların gözlerine meddah olduğundan beri Osmanlı ülkesinin şairleri gazel formunu öğrendi.”

Sevgilinin aşkının arzusunda kimse uçamaz. Çünkü cihanın işvelisi, avcılık konusunda Anadolu ülkesinin doğanını geçer, yani gördüğü her şeyi avlar. Anadolu ülkesi, sevgili ile ilişkili olarak beyaz ve parlaklığın sembolü olarak kullanılmış. Ayrıca avcı kuş olan doğanı ile meşhur olması sebebiyle de beyitte yer bulmuştur:

Kimse pervâz uramaz aşkı hevâsında anun

Gördüğün şüh-ı cihân Rûm ili şeh-bâzı geçer (G. 161/2)

“Onun aşkının arzusunda kimse uçamaz. Gördüğün (şu) cihanın şuhu Rum ülkesinin doğanını (avcılık hususunda) geçer. ”

Yuvarlak ve bombeli olmayıp, uzun ve yüzeyleri düz olan kalkanlar, Roma imparatorluğunda âdet olduğundan, bunlar için Roma’ya nisbetle “Rûmî siper, Rûmî kalkan” tabiri kullanıldığı anlaşılmaktadır (Doğan, 1998: 39):

Çıkup yelkenlüler Rûmî siperden bâd-bânlarla

Yine gösterdiler cûş u hurûş-ı bahr-i ummânı (K. 14/20)

“Yelkenliler (yelken takkeli askerler) Rumi siperden yelkenli gemilerle çıkıp engin denizlerin coşmasını gösterdi.”

Bâkî, kendinden ya da muhatabından, Osmanlı şehirlerini sevgilinin yanında bayrak gibi salınarak dolaşmasını ister:

Yüri Rûm illerin seyr it hırâmân eyle yanunca

Âlem gibi sehî-kâmet nigâr-ı pâk-dâmânı (G. 494/3)

“Gît, Osmanlı şehirlerini dolaş, düzgün boylu ve iffetli sevgili yanında bayrak gibi salın.”

Üsluplaştırılmış hayvan şekillerinden meydana gelen, çok meşhur bir süslemedir. Bu süsleme tarzının “Rûmî” olarak adlandırılması, Selçuklularda son derece yaygın olduğundan ve Selçuklular zamanında Anadolu’ya “Diyâr-ı Rûm” denilmesinden kaynaklanmaktadır (Özönder, 2003: 166). Tezhip ve tezyinat sanatlarının çok yaygın motiflerinden olan “hatâyî” Hıta Türklerinin sanata armağanıdır. Bu süsleme üslubu kendi başlarına oldukları gibi, geometrik veya rûmî motiflerle birlikte de kullanılabilir. Anadolu Selçuklularında görülmekle birlikte Osmanlılar döneminde XVI. Yüzyılda en olgun şekline ulaşmıştır (Özönder, 2003: 64). Bu bilgiler ışığında meydana getirilen beyitte “Rûmî” ve “Hatâyî” kelimelerinin yer adları dolayısıyla ihâm-ı tenasüp sanatı yapılmaktadır:

Gül ü gonca yine rûmî hatâyî resm idüp süsen

Ser-â-pâ çekdi hançer berg-i levh-i gül-sitân üzre (G. 419/4)

“Gül ‘rûmî’, gonca ise ‘hatâyî’ resmettiğinden susam gül bahçesinin düz yaprağı üzerine baştan sona hançer çekti (Yani diğer çiçekleri iptal etti, levhada yalnız gül ile gonca kaldı).”

25. Türkistan

Türkistan, İran’ın Horasan bölgesinden itibaren Kuzey Afganistan dâhil Pamir ve Hindukuş-Kunlun (Karanlık) dağlarının kuzey eteklerinden Çin’in Tunhuang bölgesine kadar uzanır. Oradan Mançurya’nın batısına ulaşan Türkistan, Moğolistan’la birlikte Güney Sibiry’a’nın tamamını içine alır. Batıda ise Ural dağları ile Volga ırmağının Hazar denizine eriştiği noktaya kadar devam eden geniş bir alanı kaplar. Bu bölgenin tarihî kaynaklardaki ismi 19. yüzyıl ortalarına kadar Türkistan’dır (Türk yurdu). Çoğunluğunu günümüzde Uygur ve Kazak Türkleri ile diğer Türk gruplarının oluşturduğu Çin Halk Cumhuriyeti hâkimiyetindeki alana Doğu (şarkî) Türkistan denilmiştir. 1924’ten sonra Sovyet hâkimiyetine giren bölgeye Batı (Garbî) Türkistan adı verilir. Doğu Türkistan’ın yüzölçümü 1.828.418 km², Batı Türkistan’ın ise 3.836.503 km²’dir. Türkistan adını ilk defa eski İranlılar, daha sonra Araplar Orta Asya’da Türklerin yaşadığı bölgeleri tanımlamak için kullanmışlardır

(Taşagül, 2012: 556). Sultan III. Murad döneminde Kırım hanı İstanbul'a gelmiştir. Beyitteki ifadeden ertesi günde Türkistan hakanının geleceği anlaşılmaktadır:

Âsitânı hâkini kıldı Kırım hânı konak

İrte bir gün seyr idün hâkân-ı Türk-istân gelür (K. 6/13)

“Kırım Hanı eşiği toprağını misafirhane kıldı. Ertesi bir gün dolaşın Türkistan hakanı gelecek.”

Bâkî, padişahın kendisine emretmesi durumunda Çin ve Maçin'e gidip Türkistan ülkesini fethedip Hakan'ın tahtını alacağını ilan etmektedir:

Buyur kem-ter kulun şâhum iriştün Çin ü Mâçine

Açup iklim-i Türk-istânı alsun taht-ı Hâkânı (G. 546/4)

“Şahım, buyur, senin aciz kulun Çin ve Maçin'e ulaşsın. Türkistan ülkesini fethedip Hakan'ın tahtını alsın.”

26. Üngürüs

Osmanlılar, Macaristan ülkesi için Diyâr-ı Engürüs ve Macarlara da Engürüs/Ungürüs demişlerdir. Divan edebiyatı metinlerinde, nesirde ve nazımda Engürüs, Ungürüs, Engürüs şekilleri ile de geçer. Bilhassa şairler kaleme aldıkları kasidelerde padişah ve vezirlerin Engürüs kâfirine baş eğdirmesi vesilesi ile bir övgü unsuru olarak çokça ele almışlardır (Canım, 2016: 582).

Kanûnî Sultan Süleyman döneminde Osmanlı ordusu 29 Ağustos 1526'da Macar ordusuyla Mohaç'ta karşılaştı. Bu savaşın neticesinde Macaristan Osmanlı Devleti'ne bağlandı. Bâkî, “*Kanûnî Sultan Süleyman Mersiye*”sinde yer alan beyitte Macaristan'ın fethedilmesi hadisesine edebi bir dille atıfta bulunmaktadır:

Baş egdi âb-ı tîgina küffâr-ı Üngürüs

Şemşîri gevherini pesend eyledi Freng (Mus. 1/1/7)

“Üngürüs kâfirleri kılıcının suyuna baş eğdi. Frenk, kılıcının mücevherlerini altın eyledi.”

SONUÇ

Bâkî Divanı'nda ülke ve bölge adlarının ele alındığı bu makalede ulaşılan sonuçlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Bâkî coğrafyaya dair adlara çeşitli nazım şekillerinde yer verir. Kıta, musammat (terkib-i bend), kaside, gazel nazım şekillerinde yer isimleri geçmektedir.
2. Kasidelerde geçen yer isimleri memduhunun övgüsüne ve tarihi bir olaya işaret etmek üzere kullanılmıştır. Yer isimleri ilgili bazı beyitlerde o yerlerin güzelliklerine ve zenginliklerine işaret olunur. Kimi beyitlerde yer isimleri ilgili dönemin siyasi, tarihi ve toplumsal olayları bağlamında geçmektedir. Bizzat Bâkî'nin yaşadığı dönemdeki tarihi olaylar bağlamında yer isimlerinin beyitte geçtiğine tanık olunmaktadır.
4. Bâkî, memduhunu överken başka ülkelerin sultanları ile kıyaslar.
- 5) Bir yerin fethedilmesi dolayısıyla tarihi gerçeklik bağlamında yer isimlerinin konu edilmesi söz konusudur.
3. "Kâfiristan" gibi kimi coğrafi unsurlar ise sevgiliyi anlatmak için bir kurgu içerisinde ele alınmıştır. Bazı yer isimlerinin ise peygamberler kıssası çerçevesinde işlendiğine şahit olunmaktadır.
4. Çin, Bedahşan gibi yer isimleri, Divan şiirindeki umumi kullanışlarına paralel olarak, bu yerlerin meşhur özellikleri dolayısıyla şiirde yer almaktadır.
5. Bazı yer isimlerinin ise Bâkî'nin kendini kıyasladığı şairlerin memleketleri olması dolayısıyla *Divan*'da yer aldığı görülür.
6. Çin gibi iki gerçek anlama sahip kimi yer isimlerinde tevriye sanatı gerçekleştirilmiştir.
7. Acem, Çin, Harem, Hicaz, Hıtâ yer isimleri iham-ı tenasüp sanatı yapılmıştır.

KAYNAKÇA

AKTAŞ, Hasan (2012). "Disiplinlerarası İlişkiler Bağlamında Şiir ve Coğrafya", *Studies Of The Ottoman Domain*, C. 2, S. 3, s. 1-25.

BİLGİN, Feridun (2013). "Tunus Üzerinde Osmanlı-İspanyol Hâkimiyet Mücadelesi (XVI. Asır)", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XII, S. 44, s. 181-201.

BUNİYATOV, Ziya Musa (1991). "Azerbaycan", *DİA*, C. 4, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 317-322.

CANIM, Rıdvan (2016). *Divan Edebiyatının Kaynakları*, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.

ÇETİN, Osman (1998). “Horasan”, DİA, C. 18, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 234-241.

DOĞAN, Muhammed Nur (1998). *Bâkî*, İstanbul: Şûle Yay.

DOĞANAY, Aziz (2016). “Mezarından Çıkartılıp Kaçırılan Gurbetteki Şehzâdenin Unutulan Türbesi: Acem Şahı Abbas’ın Yeğeni Haydar Mirza’nın Eyüp’teki Türbesi”, XX. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, s. 159-177.

GÖK, Bilal (2014). “Hz. Muhammed’in (AS) Doğduğu Ortam: Hicaz Bölgesi Şehirleri”, Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi 7 (13), s. 53-75.

HÜSEYİN CAHİT, “Hikmet-i Bedâyîe Dâir/Hüsn”, *Servet-i Fünun*.

İNALCIK, Halil (2002). “Kırım Hanlığı”, DİA, C. 25, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 450-458.

KAPLAN, Hasan (2016). “Mahallî Şairin Mahallî Coğrafyası: Kütahyalı Rahîmi’nin Şiirlerinde Yer Adları”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 17, s. 121-172.

KAVAS, Ahmet (2016). “Osmanlı Devleti’ni Kuzey Afrika’da Kalıcılaştıran Sefer: Tunus Savaşı (1574)”, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi (İSMUS), I/1, s. 1-42.

KILIÇ, Ünal (2013). “Yezîd P”, DİA, C. 43, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 513-514.

KUBBEALTI LUGATI (ÇEVİRİMİÇİ), <http://www.lugatim.com/> 20.02.2019

KÜÇÜK, Sabahattin (1994). *Bâkî Divânı Tenkitli Basım*, TDK Yay., Ankara.

MÜTERCİM ASİM EFENDİ (2009). *Burhan-ı Katı*, haz. Mürsel Öztürk, Derya Örs, TDK Yayınları, İstanbul.

NALÇACIGİL Çopur, Emel (2017). “Gubârî’nin Eserlerinde Hac İbadeti”, *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, vol.12, pp.191-211.

ORHONLU, Cengiz (1996). “*Habeş Eyaleti*”, DİA, C. 14, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 363-364.

ORTAYLI, İlber (1996). “*Galata*”, DİA, C. 13, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 303-307.

ÖZÖNDER, Hasan (2003). *Ansiklopedik Hat ve Tezhip Sanatları Deyimleri, Terimleri Sözlüğü*, Konya: Sebat Ofset Matbaacılık.

ÖZTUNA, Yılmaz (2000). *Türk Müsiki Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*, Ankara: AKM Başkanlığı Yay.

PAKALIN, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 3*, İstanbul: MEB Yay.

PALA, İskender (1995). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.

ŞEMSEDDİN SAMİ (1894). *Kâmûsu'l-a'lâm: Tarih ve Coğrafya Lügati*, C. IV, İstanbul: Mihran Matbaası.

TANRIKORUR, Cinuçen (1988). “*Acem*”, DİA, C. 1, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 321-322.

TAŞAĞIL, Ahmet (2012). “*Türkistan*”, DİA, C. 41, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 556-560.

TULUM, A. Mertol (2001). *Tazarru'nâme*, Ankara: MEB Yay.

TURAN, Selami (2009). “*Necâti Beğ'in Şiirlerinde Yer Adları*”, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 20, s. 135-154.

VURMAY, M. Ayça (2010). “*Edebiyat, Coğrafya ve Uzam: Hardy'nin Yuwaya Dönüş Adlı Romanı*”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 50/2, s. 207-220.

YAZICI, Tahsin (1996). “*Gilân*”, DİA, C. 14, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 68-69.

YENİTERZİ, Emine (2009). “*Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur*

Özellikleri”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Klasik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı -Prof. Dr. Turgut KARABEY Armağanı-, Volume: 3, Issue: 15, s. 301-334.

YETKİN, Suut Kemal (1972). *Estetik Doktrinler*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

YILDIZ, Hakkı Dursun (1992). “Berberiler”, DİA, C. 5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 478-483.

YURDAGÜR, Metin (2000). “İlâ-yi Kelimetullah”, DİA, C. 22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 62-63.